

Publicatie 141
Januari 2000

Activiteiten en knelpunten Agrarische natuurverenigingen

Uitgever:

Praktijkonderzoek Rundvee,
Schapen en Paarden (PR)
Runderweg 6, 8219 PK Lelystad.
Postbus 2176, 8203 AD Lelystad
Telefoonnr. 0320-29 32 11,
Fax. 0320-24 15 84.
E-mail info@pr.agro.nl
Wekelijks worden tips met E-mail
naar de donateurs gestuurd. Opgave naar het
E-mail adres van het PR.
Internet <http://www.agro.nl/pr/>

Redactie en fotografie:
Sectie Voorlichtingszaken van het PR

Drukker:
Drukkerij Cabri bv, Lelystad

ISSN 1385-0121
Eerste druk 2000 / oplage 4000

Copyright PR®

Het is verboden zonder schriftelijke
toestemming van de uitgever deze publicatie
of delen van deze publicatie te kopiëren,
te vermenigvuldigen, digitaal om te zetten
of anderszins op een andere wijze
beschikbaar te stellen

Losse nummers zijn uitsluitend verkrijgbaar
door *f* 15,- over te maken op
RABO-rekening 11.25.54.989 van het
Praktijkonderzoek PR, Runderweg 6, 8219 PK
Lelystad met vermelding:
Publicatie nr. 141

Publicatie 141
Januari 2000

Activiteiten en knelpunten Agrarische natuurverenigingen

**Resultaten van enquêtes onder 40 natuurverenigingen
uitgevoerd in samenwerking met In Natura en DLV**

J. Corporaal

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Natuurverenigingen bij In Natura	4
	2.1 Algemeen	4
	2.2 Lidmaatschap van de vereniging.....	4
	2.3 Argumenten die een rol hebben gespeeld bij de oprichting van de vereniging/stichting.....	5
	2.4 Argumenten van boeren om aan agrarisch natuurbeheer te doen	5
	2.5 Bestuur en organisatie.....	6
	2.6 Vormen van natuurbeheer	6
	2.7 Onderzoek en demo's.....	10
	2.8 Kennisbehoefte en knelpunten.....	11
	2.9 Commentaar en aanvullingen van In Natura en veldmedewerkers	14
3	Natuurverenigingen in noord, oost en zuid	18
	3.1 Algemeen	18
	3.2 Lidmaatschap van de vereniging.....	18
	3.3 Argumenten die een rol hebben gespeeld bij de oprichting van de vereniging/stichting.....	18
	3.4 Argumenten van boeren om aan agrarisch natuurbeheer te doen	19
	3.5 Vormen van natuurbeheer	20
	3.6 Onderzoek en demo's.....	20
	3.7 Kennisbehoefte en knelpunten.....	21
	3.8 Ondersteuning natuurvereniging.....	21
4	Multifunctionele landbouw	22
	4.1 Activiteiten van leden	22
	4.2 Groeimogelijkheden voor nevenactiviteiten.....	22
	4.3 Ondersteuning activiteiten door natuurvereniging	23
	4.4 Knelpunten bij verbreden van activiteiten.....	24
	4.5 Mogelijke rol voor onderzoek.....	24
5	Discussie	25
6	Conclusies	29
7	Aanbevelingen	30
8	Samenvatting	31
	Aantekeningen	32

Inleiding

Het agrarisch natuurbeheer heeft de laatste jaren een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Bedrijven die zich bezighouden met agrarisch natuurbeheer ontplooiën ook vaak nieuwe initiatieven als verbreding van het agrarische bedrijf (multifunctionele landbouw). Om het onderzoek aan en voorlichting over agrarisch natuurbeheer en multifunctionele landbouw richting te kunnen geven, is het goed eerst een beeld te vormen van activiteiten die op diverse plaatsen in het land plaatsvinden en knelpunten die daarbij signaleerd worden. Veel activiteiten worden uitgevoerd of begeleid door verenigingen voor agrarisch natuurbeheer. In het westen van Nederland zijn de natuurverenigingen aangesloten bij de koepelorganisatie In Natura. Omdat men bij In Natura onvoldoende zicht had op de activiteiten en wensen van de aangesloten verenigingen en stichtingen is besloten een mondelinge enquête te houden onder de aangesloten verenigingen en stichtingen. Bij een mondelinge enquête komt meer informatie beschikbaar over achtergronden en beweegredenen van natuurverenigingen en kan dieper op bepaalde vragen worden ingegaan dan bij een schriftelijke enquête.

Van de benaderde voorzitters zegde een groot deel spontaan zijn medewerking toe. Bij enkele voorzitters kostte het enige overredingskracht om een mondelinge enquête te mogen afnemen. Slechts bij twee verenigingen kon geen afspraak worden gemaakt en moest genoeg worden genomen met een beperkte hoeveelheid informatie die telefonisch werd gegeven. Het invullen van de enquête kostte een tot twee en een half uur. Sommige voorzitters hadden weinig te melden en weinig te vragen. Anderen praatten honderduit over achtergronden, beweegredenen, initiatieven, knelpunten en mogelijke oplossingen. Door de grote verschillen tussen gebieden, verenigingen en voorzitters bleef het invullen van de enquêtes een boeiende bezigheid. Ik wil bij dezen alle voorzitters nogmaals bedanken voor de gastvrije ontvangst en de tijd die ze hebben willen besteden aan deze enquête.

De meeste voorzitters hebben geprobeerd de mening van de meerderheid van de leden te vertolken. Persoonlijke interesses en belangen hebben mogelijk de antwoorden iets gekleurd. Een aantal voorzitters is voortrekker op het ter-

rein van agrarisch natuurbeheer (en/of verbreding van bedrijfsactiviteiten). Andere voorzitters behoren niet tot de groep van koplopers, maar zijn vanuit een LTO-afdeling naar voren geschoven om voorzitter te worden van de natuurvereniging. De verschillen tussen voorzitters zijn zo groot dat deze steekproef waarschijnlijk een goed beeld geeft van wat er in de volle breedte binnen de natuurverenigingen in het westen leeft. De resultaten zullen daardoor ook representatief zijn voor doorsnee leden.

De enquête is afgenomen tussen 2 mei en 12 juli 1999. Voor een aantal vragen waren op dat moment nog geen actuele gegevens over 1999 beschikbaar. Daarom heeft een deel van de gegevens betrekking op 1998. Daarnaast groeien ledenaantallen en oppervlaktes binnen sommige natuurverenigingen zo snel dat ook deze resultaten inmiddels alweer voor een deel achterhaald zijn.

Om het beeld voor Nederland completer te krijgen is besloten om samen met DLV verenigingen in de rest van Nederland te enquêteren. Deze enquête is voor het grootste deel mondeling afgenomen door G. Kalkman, G.J. van der Veen en J. Klaver van de DLV bij de voorzitters van de verenigingen, stichtingen of coöperaties. In de rest van dit rapport worden deze allen met vereniging aangeduid. Het PR heeft de enquêtes uitgewerkt tot deze publicatie.

De resultaten van de enquête in het westen, met de voorlopige conclusies en aanbevelingen, zijn voorgelegd aan coördinatoren van In Natura en veldmedewerkers van natuurverenigingen. Hun opmerkingen en aanvullingen worden weergegeven in hoofdstuk 2.9 en zijn verwerkt in de discussie, de conclusies en de aanbevelingen, respectievelijk de hoofdstukken 5, 6 en 7.

Lijst van regelmatig terugkerende afkortingen

ANB = agrarisch natuurbeheer

LB (NH, ZH, U, F, G en O) = respectievelijk Landschapsbeheer Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Friesland, Groningen en Overijssel

LTO's = Gewestelijke Land- en Tuinbouw Organisaties (WLTO, GLTO, ZLTO en NLTO)

DLG = Dienst Landelijk Gebied

CLM = Centrum voor Landbouw en Milieu

2 Natuurverenigingen bij in Natura

2.1 Algemeen

Het agrarisch natuurbeheer in het westen van Nederland is georganiseerd in de vorm van in totaal 26 verenigingen of stichtingen. Deze zijn aangesloten bij de koepelorganisatie In Natura. Twee zijn nog niet officieel als vereniging of stichting opgericht maar werken nog als initiatiefgroep. De overige 20 natuurverenigingen en 4 stichtingen bestaan nog maar betrekkelijk kort. De oudste verenigingen dateren van 1994. De jongsten zijn pas in de loop van 1999 opgericht. Een aantal verenigingen is pas definitief opgericht nadat ze enkele jaren als project- of werkgroep hadden gewerkt.

2.2 Lidmaatschap van de vereniging

De meeste verenigingen kennen verschillende soorten leden. De zogenaamde A-leden zijn meestal de meitellingsplichtige veehouders. Bij

sommige verenigingen zijn dit de voltijdsvee-houders. Deeltijdvee-houders, die wel contracten kunnen afsluiten, worden bij de ene vereniging als A-lid gerekend en bij de andere als B-lid. Daarnaast kennen veel verenigingen C-leden of donateurs. C-leden zijn vaak instellingen die de vereniging sponsoren. Het stemrecht binnen de verenigingen verschilt enigszins. Bij verenigingen met een beperkt aantal C-leden wordt geen onderscheid gemaakt. Bij anderen telt bij stemming de meerderheid van de A-leden. Deze laatste constructie wordt toegepast om het boerenbelang niet ondergeschikt te maken aan de wensen van de niet-boerenleden. Bij een aantal verenigingen zitten vertegenwoordigers van vrijwilligersorganisaties in het bestuur. Dit vergroot de betrokkenheid van de vrijwilligers. De 20 verenigingen hebben samen 1500 A-leden. De stichtingen hebben geen leden. Twee stichtingen hebben samen 150 boeren met wie ze contracten sluiten. Deze worden gerekend als leden. Samen hebben ze ook nog 1312 B- en C-leden/donateurs.

De vereniging West-Friesland bestaat momenteel nog maar uit één lid. De voorzitter verwacht dat het aantal leden snel zal groeien wanneer er contracten voor ANB kunnen worden afgesloten. Het werkgebied dat de verenigingen bestrijken varieert tussen 1200 tot 30000 ha. De leden hebben hiervan 25 – 30% in bezit met een spreiding van 6 – 85%. Hieruit blijkt dat de verenigingen nog een enorm groeipotentieel hebben. Een aantal kleine verenigingen voorziet op termijn een fusie met een andere vereniging.

Tabel 1 Verenigingen en stichtingen naar jaar van oprichting

Jaar van oprichting	Aantal
94	2
95	2
96	-
97	8
98	8
99	3
i.o.	2

Tabel 2 Groepsindeling van de verenigingen naar grootte

A-Leden (Meitellingsplichtig)		Overige leden /donateurs		Totale omvang vereniging	
Grootte	Aantal	Grootte	Aantal	Grootte	Aantal
1-10	1	1-10	8	1-10	1
11-25	2	11-25	1	11-25	1
26-50	3	26-50	4	26-50	2
51-100	9	51-100	4	51-100	5
101-150	2	101-150	1	101-150	5
151-200	-	151-200	-	151-200	1
>200	3	>200	2	>200	5

Tabel 3 Waardering van argumenten die een rol hebben gespeeld bij het oprichten van de vereniging

	1	2	3	4	5	Totaal
	Onbelangrijk-----Zeer belangrijk					
Betrokkenheid met natuur	3	4	12	4	1	24
Imago veehouderij/landbouw	3	7	3	8	3	24
Tegenhanger streeknatuurplannen	7	0	3	4	12	26
Benutten subsidies	6	5	5	6	3	25
Collectieve belangenbehartiging				1	5	6
Collectieve aanpak projecten				1	8	9
Collectieve belangenbehartiging + aanpak projecten				1	4	5
Overige					1	1

2.3 Argumenten die een rol hebben gespeeld bij de oprichting van de vereniging/stichting

In de enquête werden vier argumenten genoemd die kunnen spelen bij het oprichten van een vereniging/stichting voor ANB. Dit waren betrokkenheid van boeren met natuur, verbeteren imago veehouderij/landbouw, tegenhanger voor streeknatuurplannen en de mogelijkheden om subsidies te benutten. Voor elk van deze argumenten kon met een cijfer van 1 tot en met 5 worden aangegeven in welke mate dit argument had meegespeeld. Een 1 betekent onbelangrijk en een 5 zeer belangrijk. Daarnaast konden de voorzitters ook nog andere argumenten aandragen. Hierop werd een groot aantal antwoorden genoemd. Deze antwoorden kunnen voor een groot deel worden samengevat onder de noemers Collectieve belangenbehartiging, Collectieve aanpak projecten en combinaties van beide. In bovenstaande tabel staat hoe de verschillende argumenten scoorden.

De collectieve belangenbehartiging speelt niet alleen bij plannen voor natuurontwikkelingen maar ook voor verstedelijking, verglazing (uitbreiding glastuinbouw), plannen die het milieu verder moeten beschermen, aanpassen waterpeil en herinrichting. Een aantal verenigingen denkt een aanvullende rol te kunnen spelen op de sectorale belangenbehartiging van de LTO's. Men vindt de belangenbehartiging van de gewestelijke LTO te sectoraal gericht om op gebiedsniveau op de juiste manier te kunnen

inspelen op ontwikkelingen. Individuele veehouders en groepen veehouders durven met hun bedrijfsvoering verder in de richting van natuur te gaan dan de sectorale belangenbehartigers. Voor het aanpakken van projecten en het verkrijgen van subsidies is een rechtspersoon in de vorm van een vereniging of stichting de meest aangewezen weg. Overheden overleggen makkelijker met een vereniging dan met individuen.

2.4 Argumenten van boeren om aan agrarisch natuurbeheer te doen

Naast de vraag over de argumenten die een rol hebben gespeeld bij het oprichten van de vereniging is ook gevraagd naar de motivatie van veehouders/landbouwers om aan ANB te doen. Hierbij kon men aangeven in hoeverre dit lag in de interesse voor weidevogels, interesse voor planten, aantonen dat veehouderij (landbouw) goed samen kan gaan met natuur (imago), het scheppen van mogelijkheden om extra inkomen te halen of andere argumenten.

De folder van In Natura geeft aan waarom boeren zich bezighouden met natuurbeheer.

Tabel 4 Waardering van argumenten voor agrariërs om aan agrarisch natuurbeheer te doen

	1	2	3	4	5	Totaal
	Onbelangrijk-----Zeer belangrijk					
Interesse voor weidevogels	1		6	10	4	21
Interesse voor planten	3	3	12	4	1	23
Imago		3	4	9	5	21
Inkomen	2	2	6	8	4	22
Overige				3	5	8

Het totaal aantal antwoorden op deze vraag is minder dan 24 doordat de verenigingen en stichtingen in de akkerbouwgebieden deze vraag niet hebben beantwoord. De interesse voor weidevogels is een belangrijke reden om te starten met ANB. Planten op de slootkant hebben aanvankelijk minder interesse van de boeren. Wanneer men enige tijd met resultaatbetaling voor slootkanten heeft gewerkt neemt de kennis van en interesse voor planten snel toe. Bij veehouders die al een aantal jaren met slootkantbeheer bezig zijn, is de belangstelling voor planten vaak groter dan die voor weidevogels. Velen zien ANB als een manier om het imago van de veehouderij op te vijzelen. Anderen hebben de indruk dat de rundveehouderij al een goed imago heeft en vinden dit geen argument om aan ANB te doen. De mogelijkheden om met ANB extra inkomen te halen is voor velen een duidelijke prikkel, al geven sommigen toe dat dit slechts een marginale bijdrage levert aan het bedrijfsinkomen. Andere argumenten zijn het verantwoordelijkheidsgevoel voor de instandhouding van de streek. Ook het in groepsverband werken, er plezier in hebben en het op een andere manier naar het bedrijf kijken worden als argument genoemd.

2.5 Bestuur en organisatie

Tussen de verenigingen bestaan grote verschillen in omvang (zie 2.2) en in aantallen activiteiten. De manier van besturen verschilt per voorzitter. Een aantal voorzitters bestuurt duidelijk op hoofdlijnen en houdt zich minimaal bezig met uitvoerende zaken maar er zijn ook voorzitters die zelf contracten afsluiten en zelfs controlewerkzaamheden uitvoeren. Wat vrijwel alle voorzitters gemeen hebben is dat ze veel tijd in de vereniging stoppen. Vaak zijn het veehouders

die al bestuurlijke functies hebben in een LTO-afdeling, gemeenteraad, waterschap, provinciale staten of ruilverkavelingscommissie. Dergelijke dubbelfuncties kunnen voor een vereniging zeer nuttig zijn maar leggen wel een groot tijdbeslag op betrokkenen, waardoor er voor het eigen bedrijf te weinig tijd overschiet. De meeste natuurverenigingen ontvangen te weinig subsidie (of overhead voor het afsluiten en controleren van regelingen) om bestuurders zodanig te vergoeden dat ze voor hun bedrijf vervangende arbeid kunnen inhuren. Natuurverenigingen worden wat dat betreft nog teveel als hobby gezien.

Een aantal kleine verenigingen is opgericht als overlegplatform voor een lokaal probleem. Wanneer dit probleem is opgelost en de taken zich verbreden, wordt aansluiting bij, of fusie met, andere verenigingen overwogen. Voorwaarde is wel dat de gebiedsinnbreng gewaarborgd is. Door schaalvergroting kunnen bestuurlijke problemen waarschijnlijk beter worden opgevangen. Hoewel de meeste verenigingen een naam met iets van natuur en of landschap voeren, is de opvatting over het werkkerrein heel verschillend. Een aantal verenigingen beperkt zich tot ANB en beschouwt activiteiten op het terrein van plattelandsontwikkeling, neventakken en recreatie meer als een taak van anderen zoals de gewestelijke LTO. Andere verenigingen zien dit als een logische uitbreiding van taken en zien hierin geen rol voor de LTO's.

2.6 Vormen van natuurbeheer

Resultaatsbeloning weidevogelbeheer

19 Verenigingen doen aan resultaatsbeloning voor weidevogels. 1159 Leden voeren op deze manier op 26585 ha weidevogelbeheer uit. De verenigingen bepalen in principe voor welke

vogelsoorten wordt betaald en het bedrag per legsel. De lijst van soorten waarvoor wordt betaald verschilt per vereniging. Dit heeft meestal te maken met het al dan niet voorkomen van bepaalde soorten. De verenigingen zijn, in tegenstelling tot de DLG, autonoom in het vaststellen van de vergoedingsbedragen per nest. De vergoedingen voor een bepaalde soort liggen meestal in dezelfde orde van grootte maar verschillen toch hier en daar. Dit heeft te maken met de zeldzaamheid in het betreffende gebied en het beschikbare budget. Mooi voorbeeld hiervan is de slobbeend die bij de leden van Weide- en Waterpracht inmiddels zo frequent voorkomt dat de vergoeding wordt verlaagd van f 250,- naar f 150,-. Op Texel wil men graag meer scholeksters hebben en daarom overweegt men een hogere vergoeding dan f 50,- voor een scholekster te betalen. In tabel 5 staat hoe vaak een bepaald vergoedingsbedrag voor een bepaalde soort werd genoemd. Verschillende verenigingen kennen voor bepaalde soorten geen vergoeding omdat ze niet voorkomen of zeer moeilijk zijn te vinden. Het aantal controleronden voor nesten verschilt per vereniging. Bij 11 verenigingen zijn er drie controleronden met een tussentijd van vier weken; bij één vereniging drie controleronden met een tussentijd van drie weken. Bij twee verenigingen wordt steekproefsgewijs gecontroleerd of de boer zijn registratie goed invult. Hierbij

worden een tot vier steekproefsgewijze controles uitgevoerd met een variabele tussentijd.

Beheersovereenkomsten weidevogelbeheer

Bij een aantal verenigingen worden rechtstreeks met de DLG beheersovereenkomsten afgesloten voor weidevogelbeheer. Bij andere verenigingen kunnen de leden ook contracten afsluiten met

Bij resultaatbetaling krijgt een veehouder f 150,- voor het beschermen van een gruttonest.

Tabel 5 Overzicht van de frequentie dat bepaalde vergoedingsbedragen (in guldens) per legsel worden uitbetaald door de natuurverenigingen

Soort	25	50	75	100	125	150	250
Kievit	6	13					
Scholekster	13	6					
Grutto				2	1	16	
Tureluur						17	2
Kemphaan						3	12
Veldleeuwerik				1	3	10	2
Wulp						2	1
Kluut						7	
Gele kwikstaart				1		3	
Graspieper			3	1		4	
Slobbeend						14	4
Zomertaling				1		1	8
Kuifeend				6			
Krakeend				4			

de vereniging voor een uitgestelde maaidatum, toediening van ruige mest, vluchtheuvelbeheer en plas-dras zetten van percelen. Totaal werden door de verenigingen voor 1750 ha contracten afgesloten voor uitgestelde maaidatum tot 1, 8 of 15 juni (exclusief beheersovereenkomsten DLG).

Bij Eilandspolder en Zaanstreek/Alkmaardermeer is het uitrijden van ruige mest een voorwaarde voor het afsluiten van een maaidatumcontract. Wanneer men alleen een overeenkomst voor ruige mest afsluit is men verplicht aan weidevogelzorg te doen. Bij de andere verenigingen is ruige mest ook als los pakket af te sluiten. Bij sommige verenigingen kan men dan niet deelnemen aan resultaatsbeloning, bij andere verenigingen wel (stapelen). Als men moet kiezen voor resultaatsbeloning of ruige mestvergoeding, is het eerste bij een goede weidevogelstand voordeliger.

Vluchtheuvelbeheer wordt op verschillende manieren uitgevoerd. Bij sommige verenigingen is het een vaste breedte van 2 meter, bij sommige 1 meter en bij anderen variabel van 1 – 5 meter of tot een derde van het perceel. De vluchtheuvelstrook mag in de meeste gevallen twee weken na de rest van het perceel worden gemaaid. In totaal namen er 182 veehouders deel aan het vluchtheuvelbeheer met in totaal 137 ha vluchtheuvel.

Overeenkomst plas-dras

In totaal 48 boeren hadden een overeenkomst voor plas-dras zetten van een perceel afgesloten. Totaal ging het om 58 ha. De standaardregeling is 4 weken tegen een vergoeding van f 1400,- per ha of 8 weken tegen een vergoe-

ding van f 2500,- per ha. Bij Eilandspolder geldt een afwijkende regeling. Hier moet het perceel minimaal twee weken onder water staan en mag het maximaal drie maanden onder water staan. De vergoeding bedraagt f 25,- per ha per dag.

Overige contracten

Waterland kent nog een aantal extra overeenkomsten voor natuurbeheer. Zo zijn er 32 bedrijven die een overeenkomst voor terrastaluds hebben afgesloten. Hiervoor wordt een langjarig pachtcontract afgesloten. De vergoeding bedraagt omgerekend f 5,50 per m² per jaar. Voor het beheer van wintergasten (totaal 253 ha) wordt f 100,- per ha uitgekeerd.

Resultaatsbeloning slootkanten

In totaal nemen 835 deelnemers met 6152 km slootkant deel aan resultaatsbeloning. De regeling die hiervoor geldt is meestal gelijk aan of afgeleid van het systeem dat door de afdeling Milieubiologie van de RU Leiden (MiBi) is ontworpen. Bij dit systeem wordt vanaf drie indicatorsoorten f 0,15 per meter slootkant uitbetaald. Voor elke soort meer wordt f 0,05 per meter meer betaald. De uitbetaling is gelimiteerd tot f 0,50 per meter. De indicatorsoorten staan vermeld in een boekje dat door de provincie Zuid-Holland, DLG en Den Hâneker is uitgegeven. Slechts drie verenigingen werken met dit systeem. De overigen hebben afwijkingen in basis en maximale vergoeding. Voor zeven verenigingen in Noord-Holland is, in overleg met de provincie, een aangepaste soortenlijst opgesteld in verband met de voorkomende brakke situaties. Sommige verenigingen hebben een basis-bonus

Tabel 6 Overzicht van verschillende uitvoeringen "vluchtheuvelbeheer" t.b.v. weidevogels

Breedte	Maaien	Vergoeding gulden per ha	Deelnemers	Oppervlakte ha
1000 m ² - 1/3 perceel	na 14 dagen	825		
1 – 5 m	na 14 dagen	1500	8	20
2 m	na 1 juni	1500		
2 m	na 15 juni	2650		
1 m		1000	70	
1 m			60	
1 m		1000	4	3,2
2 – 5 m	na 14 dagen	1500		6,1

Tabel 7 Overzicht van de verschillen in vergoedingenopbouw bij resultaatbeloning slootkantbeheer

Basis Verg. ct/m	Minimum aantal soorten	Per Soort ct/m	Max. Verg. ct/m	Soorten die afwijken van lijst DLG
25	0	2	55	pinksterbloem, veldzuring, waterzuring, blauw glidkruid, grote- en kleine watereppe, waterkruid
20	2	5	50	pinksterbloem, zomp- en veldrus, pijptorkruid, penningkruid, moeraszoutgras, valerian, zwarte zegge, zilte rus, zilte zegge, schorrezoutgras, zilt torkruid, heelblaadjes, watereppe, blauw glidkruid, reukgras, kamgras, hazezegge, knolboterbloem, zeeaster, stomp kweldergras, zilte schijnspurrie, zwanebloem, zonnedaauw
15	2	5	50	gele waterkers, waterzuring, blauw glidkruid, grote watereppe, pijptorkruid, waterkruid, zwarte zegge
15	2	5	45	pinksterbloem, rode klaver, zomp- en veldrus, pijptorkruid, penningkruid, moeraszoutgras, valerian, zwarte zegge
15	2	5	50	pinksterbloem, veldbies, grasmuur, hazezegge, muizeoortje, pijptorkruid, reukgras, veenpluis, wilde peen, zwarte zegge
15	2	5	50	
15	2	5	50	
15	0	5	50	
10	0-3	5		pinksterbloem, valerian, zwarte zegge, moeraszoutgras, waterkruid
10	3	5	65	
10	2	5	50	
15	3	5	55	
10	3	5	50	
10	0	4	?	ereprijs, veldereprijs

systeem, waarbij de deelnemers ook worden uitbetaald als er geen indicatorplanten voorkomen. In tabel 7 staan de afwijkingen te op zichte van de DLG-regeling.

Door het toevoegen van enkele algemene soorten (pinksterbloem, veldzuring) is vrijwel iedere deelnemer zeker van een uitkering. Waterland heeft een basis-bonus systeem met een hoge basisvergoeding voor het niet mogen opbrengen van mest en bagger. Daarnaast wordt in Waterland geëxperimenteerd met een systeem van zuivere resultaatbeloning; dus zonder basis maar met een hogere vergoeding per plant. Het minimaal en maximaal uit te keren bedrag hangt onder meer af van het budget van de betreffende vereniging.

Bedrijfsnatuurplannen

De leden van de bezochte verenigingen hebben in totaal zo'n 692 bedrijfsnatuurplannen opge-

steld. Van dit aantal zijn er 91 door derden opgesteld. Een aantal plannen is opgesteld door LB ZH, U en Z. Een klein aantal is door DLV gemaakt. De meeste plannen zijn door de veehouders zelf gemaakt in het kader van een cursus die door de Volkshogeschool Bergen of een AOC is gegeven. Bij Waterland is het volgen van een cursus, die wordt afgesloten met het opstellen van een bedrijfsnatuurplan, een eis om toegelaten te worden tot de vereniging. Dit plan wordt met een examencommissie besproken. Bij Den Hâneker worden bedrijfsnatuurplannen getoetst door een natuurwetenschappelijke commissie. De 90 leden van Wijk en Wouden hebben een stappenplan moeten maken waarin de huidige toestand is beschreven en wat men over 4 jaar denkt te bereiken. Bij de meeste verenigingen worden geen eisen gesteld aan de opzet en inhoud van bedrijfsnatuurplannen. Bij het opstellen van een bedrijfsnatuurplan

wordt meestal geen rekening gehouden met een landschapsbeleidsplan van de betreffende gemeente. Alleen bij Den Hâneker toetst de natuurwetenschappelijke commissie het plan aan een landschapsplan dat als convenant tussen 25 verschillende partijen uit het gebied is opgesteld.

Veel gemeenten hebben geen (actueel) landschapsbeleidsplan voor het agrarisch gebied. Voor een aantal gemeenten wordt een nieuw plan opgesteld in overleg met de natuurverenigingen.

Erfbeplanting

Op beperkte schaal is er aandacht voor erfbeplanting, meestal in het kader van ruilverkaveling, landinrichting of naar aanleiding van het bedrijfsnatuurplan. Erfbeplanting wordt meestal aangelegd of vernieuwd in samenwerking met Landschapsbeheer of de betreffende gemeente. De financiering verloopt via LB, de landinrichting, DLG (landschapsverzorgingsregeling), LASER of gemeente.

Kleine landschapselementen

Met name in Noord-Holland wordt door veehouders aan beheer van rietlandjes gedaan. Op Texel is veel aandacht voor het instandhouden van tuunwallen. Dit zijn perceelsafscheidings in de vorm van gestapelde plaggen. Hierop kan interessante flora voorkomen. Voor het onderhoud kan men via de natuurvereniging een vergoeding ontvangen van f 3,10 per strekkende meter met een bonusvergoeding voor het voorkomen van indicatorsoorten. Bij de meeste verenigingen loopt de vergoeding voor het instandhouden van kleine landschapselementen (geriefbosjes, hoogstamfruit) nog via DLG of LB. Bij de uitvoering wordt LB meestal betrokken. Bij een aantal verenigingen is een collectief contract voor het onderhouden van (hout)kades en oevers in reservaatgebied. Bij een aantal verenigingen bestaat belangstelling om collectief het beheer van dijken, natuuroevers, kades en reservaten te gaan uitvoeren.

2.7 Onderzoek en demo's

Bij de verschillende verenigingen ligt een groot scala aan onderzoeks- en demoprojecten. Het onderzoek is vooral ervaringsgericht en minder vergelijkend. Een aantal onderzoeken kan worden benoemd als systeemontwikkeling. Het uitvoeren van bepaalde nieuwe regelingen kan

ook worden gezien als een onderzoek. In het onderstaande is het onderzoek gerangschikt naar onderwerp.

Weidevogels

- Mesttoediening met de sproeiboom
- Mozaïekbeheer; planning van maaivolgorde percelen afgestemd op weidevogels
- 20 mei-beheer
- Vliegende hectares voor percelen met vogels

Watervogels

- Opvang zomergasten (ganzen)
- Bevorderen zwarte stern door aanpassing voedselomgeving en nestvlotjes

Slootbeheer

- Verbeteren slootwaterkwaliteit en aquatisch leven; onderzoek in voorbereiding in samenwerking met waterschappen en CLM

Terrastaluds

Natuurvriendelijke oevers/oeverbescherming

- Herstel natuurlijke oevers met takkenbossen en aanplant riet
- Inrichting harde en halfharde oevers met paaiplaatsen voor vissen
- Verruigde oevers en natuurlijke oeverbescherming

Vormen van natuurbeheer door boeren

- Beheer kopeinden met rietkraag
- Ecologisch rietlandbeheer
- Verlanding
- Berm- en dijkbeheer
- Particulier beheer uiterwaarden
- Beheer afgeplagde houtkade
- Inpasbaarheid reservaatgrasland
- Invullen natuurcompensatie aanleg hoge snelheidslijn (HSL)

Akkerrandenbeheer

- Randenbeheer langs maïs; inzaai verschillende mengsels, ontwikkeling planten en insecten
- Onbespoten graanrand of kruidenstrook, flora, fauna en insecten
- Verschillende zaadmengsels, insecten vogels en zoogdieren
- Verschillende vormen, insecten

Overige

- Demonstratiebedrijven om natuurvereniging te promoten

- Humest; composteren van maaisel
- Greppelbeheer
- Opzet milieucoöperatie
- Ontwikkeling natuurmeetlat CLM
- Ontwikkeling ecologisch kennis systeem (EKS) graslanden door de VU Amsterdam en Natuurmonumenten (NM)
- Ontwikkeling puntensysteem voor natuur
- Proefproject ANB met minder regelgeving en ruime-jasbenadering

Er is weinig tot geen afstemming met andere verenigingen. Het onderzoek wordt deels door de veldmedewerkers van verenigingen en deels door de provincies uitgevoerd. In een aantal gevallen wordt een extern adviesbureau ingehuurd.

Wanneer eenzelfde onderzoek bij meer verenigingen wordt uitgevoerd is dit op initiatief van een onderzoeksinstelling die meer locaties wil onderzoeken. Zo hebben leden van drie verenigingen meegewerkt aan de ontwikkeling van de natuurmeetlat van CLM. Dit onderzoek is inmiddels afgesloten. Twee verenigingen werken mee aan het project EKS-graslanden (NM en VU-Amsterdam).

Bij drie verenigingen wordt gestart met onderzoek naar slootwaterkwaliteit. Bij twee verenigingen wordt dit onderzoek in samenwerking met CLM en het waterschap uitgevoerd. Het onderzoek bij een derde vereniging heeft waarschijnlijk een vergelijkbare doelstelling, maar er is geen afstemming met de andere.

Bij vier verenigingen/stichtingen vindt onderzoek naar akkerranden plaats. De vraagstelling verschilt per vereniging en is niet altijd even duidelijk.

2.8 Kennisbehoefte en knelpunten

Sloot- en slootkantbeheer

De kennisbehoefte verschilt sterk per vereniging. Naarmate een natuurvereniging langer bestaat en de leden langer actief aan slootkantbeheer werken, worden de vragen concreter. Bij veel starters liggen de vragen op het gebied van het herkennen van plantensoorten. Hiervoor is behoefte aan een eenvoudige, beperkte en duidelijke handleiding. Vervolgens komt de vraag: hoe krijg ik meer planten? Daarna komen onderliggende vragen over:

- Verschraling
- Maai-beheer
- Bemestende waarde van bagger

- Bagger en slootvuil
- Slootschoningssystemen
- Introductie soorten
- Beheer rietsloten en natuurdoelen
- Verschil in (resultaats)beloning voor klei en veen

Verschillende geëcnquêteerden vinden dat de waarde van de slootkant voor de fauna wordt onderschat.

Daarnaast leven bij een aantal verenigingen vragen over het beheer van de sloot op zich, met name gericht op de waterkwaliteit, waterplanten, waterorganismen en de relatie waterkwaliteit - kwaliteit slootkant.

Verder waren er vragen over de mogelijkheid om plas-drasbermen mee te rekenen als spuitvrije zone en een vraag in hoeverre de slootkant mee kan tellen bij 2 m onbemeste stroken, over combinaties van slootkantbeheer en vluchtheuvelbeheer voor weidevogels en het nut van bufferstroken langs de slootkant.

Weidevogels

Bij het weidevogelbeheer is er evenals bij het slootkantbeheer een onderscheid in vragen tussen beginners en gevorderden. Mensen met weinig ervaring hebben vooral vragen over herkennen van soorten en eieren en het opsporen van nesten. Bij gevorderden leven vragen over:

- Bevorderen van de vestiging van vogels
- Effect van drijfmest en ruige mest op het bodemleven en daarmee het voedselaanbod voor weidevogels
- Specifieke effect van ruige mest
- Verbeteren van de kuikenoverleving
- Beperking van predatie van eieren en pullen door kraaien, vossen en ooievaars

Weidevogels; hoe krijg je ze, hoe bevorder je ze en hoe bevorder je het broedsucces?

- Flexibeler beheerssysteem dat resultaatgerichter werkt

Mogelijkheden hiervoor zijn onder andere mozaïekbeheer en vluchtheuvelbeheer. Beide bevorderen de aanwezigheid van voedsel en dekking. De huidige beheersovereenkomsten met uitgestelde maaidatum voor weidevogelbeheer worden als star en minder effectief ervaren. Bij een aantal verenigingen is het toedienen van ruige mest een voorwaarde om een contract met uitgestelde maaidatum af te kunnen sluiten, terwijl niet bewezen is dat ruige mest beter is voor weidevogels dan drijfmest.

Bij de huidige resultaatsbeloning bestaat twijfel over de minimale tijd van vier weken tussen twee controleronden. Hierdoor kan men nesten van bijvoorbeeld de tureluur missen. Bij enkele verenigingen bestaat dit probleem niet omdat men alle nesten op kan geven, waarbij steekproefsgewijs twee keer of vaker wordt gecontroleerd.

Plas-dras percelen

Ervaringen met plas-dras

De ervaringen met plas-dras zetten van percelen voor weidevogels zijn beperkt. In de meeste gevallen hebben de percelen een grote directe aantrekkingskracht op weidevogels als rust- en foudageerplaats. In een geval viel dit tegen omdat het perceel langs een houtopstand en een fietspad lag. Ook in een ander gebied waren de effecten gering. Het effect op broedparen in de omgeving kan in veel gevallen niet

worden vastgesteld. Bij een vereniging was wel duidelijk sprake van een toename in broedparen in de directe omgeving. Een geëncquêterde constateerde een grotere zakking van het veen bij een plas-dras perceel door het grote gewicht. Over de regeling en de vergoeding is men tevreden. Plas-dras hoort volgens een geëncquêterde niet op boerenland maar in reservaten thuis.

Vragen over plas-dras

- Wat bieden een of meerdere percelen plas-dras extra voor weidevogels.
- Welke voorwaarden moeten aan de perceelskeuze worden gesteld.
- Wat is de gewenste ruimtelijk verdeling in een gebied.
- De vergoedingsbasis van plas-dras: de vergoeding is nu gebaseerd op het deel dat onder water staat, terwijl de vogels juist gebruik maken van de randen er omheen en de eilandjes.
- Wat zijn op de lange termijn de gevolgen voor het bodemleven, botanische samenstelling, zakking (wordt een laag en nat perceel nog natter?).
- Kan ook worden volstaan met natte stroken die worden aangelegd door greppels dicht te zetten.
- Wat zijn de mogelijkheden om plas-dras in akkerbouw of bloembollenteelt te combineren met aaltjesbestrijding. Dit heeft volgens sommigen ook nadelige kanten omdat het andere ziekten bevordert. Bij bloembollen worden aaltjes bestreden maar men krijgt de schimmel pttium er voor terug.

Botanisch beheer

Bij veel geëncquêterden is er belangstelling om aan reservaatbeheer te doen. Voor de veehouder moet duidelijk zijn of het beheer een weidevogeldoel heeft of een botanisch doel. Het beheer kan hierop afgestemd worden. Botanische doelen moeten duidelijk gedefinieerd worden en haalbaar zijn. Bij veehouders leven vragen over:

- De bedrijfstechnische inpasbaarheid van verschillende vegetatietypen
  - De mogelijkheid om grote oppervlakten natuurterrein te beheren
  - De vorm van beheer om verwitbolling tegen te gaan
  - Mogelijkheden tot verbreding van het vluchtheuvelbeheer met een botanische doelstelling
- Binnen de akkerbouw leven vragen over de teelt

Plas-dras, wat levert het nu precies op?

van bepaalde gewassen, die een natuurfunctie kunnen hebben als drachtplant voor insecten, dekking voor vogels en zoogdieren, de maatschappelijk behoefte daaraan en de vergoeding die daar tegenover zou kunnen staan. Op deze manier zouden ook meer akkerbouwers bereid zijn op perceelsniveau (of op overhoeken) aan ANB te doen.

Akkerrandenbeheer

Bloemrijke akkerranden hebben uit vegetatie-oogpunt betrekkelijk weinig waarde. De natuurwaarde moet vooral komen van het aantal insecten, vogels en zoogdieren, dat door de monoculturen in de akkerbouw sterk achteruit is gegaan. Deze aspecten van "Natuur" zijn onderbelicht. Daarnaast hebben bloeiende akkerranden een hoge belevingswaarde die bijdraagt aan de waardering van het platteland door de recreant. Opnemen van akkerranden in het Programma Beheer is daarom gewenst.

Vragen bestaan er op het gebied van effecten voor de rest van het bedrijf; het gaat hierbij vooral om:

- Het positieve effect op bladluiseters als zweef- en gaasvliegen.
- Het langere termijn effect op populaties duiven, fazanten, patrijzen, zangvogels en vogels die elders schade veroorzaken.
- De "erfenis" (met name onkruiddruk) die ontstaat wanneer men na een aantal jaren stopt met randenbeheer.

Erfbeplanting

Over erfbeplanting leven weinig vragen. Men weet dat men voor technische vragen en financiële regelingen terecht kan bij LB. Een geënteerde merkte op dat er meer aandacht zou moeten komen voor andere natuurwaarden op het erf dan bomen en planten, zoals broedvogels, insecten en zoogdieren.

Kleine landschapselementen

Over het beheer van kleine landschapselementen zijn ook weinig vragen. Men weet de weg naar LB goed te vinden. Er zou meer aandacht moeten komen voor de verwerking van maaisel en snoeiafval tot compost (riet tot humest in Waterland) en voor het benutten van takken voor natuurlijke oeverbescherming. De mogelijkheden van dijkbeheer door veehouders zouden nader verkend moeten worden. Met name

de vraag hoe een dijk moet worden afgerasterd om problemen met verkeer te voorkomen.

Knelpunten en vragen over organisatie, financiën en fiscale mogelijkheden

Het besturen van een natuurvereniging legt een vrij zware last op het bestuur. Besturen moeten veel overleggen met andere instanties. Om professioneel te kunnen besturen en overleggen is er bij een aantal verenigingen behoefte aan een bestuurderscursus. Inhuren van betaalde krachten (wanneer daarvoor voldoende middelen zijn) kan voor het bestuur een taakverlichting geven. Hierbij bestaat het risico dat de betrokkenheid van het bestuur afneemt en dat bij vertrek van de betaalde kracht kennis en ervaring uit de vereniging verdwijnen. Ook het vasthouden van deskundigheid van vrijwilligers kan een probleem vormen. Het heeft daarom de voorkeur taken uit te laten voeren door leden van de vereniging.

Regels waarmee natuurverenigingen te maken hebben veranderen te vaak. Daardoor kost het de betrokkenen veel tijd om op de hoogte te blijven van de actuele stand van zaken. Boeren hebben behoefte aan langjarige contracten om meer zekerheid te hebben voor de toekomst. Er bestaat nog steeds angst voor planologische

Akkerranden met klaprozen geven kleur aan het landschap, ruimte voor insecten, vogels en zoogdieren.

schaduwwerking. Het uitvoeren van ANB in verenigingsverband krijgt pas meerwaarde wanneer de verenigingen specifieke gebiedscontracten kunnen aanbieden. In het een op een doorgeven van contracten biedt een vereniging geen meerwaarde. Er is enerzijds behoefte aan gebiedsgericht maatwerk. Anderzijds ervaart men het soms als frustrerend dat bepaalde regelingen in het ene gebied wel van toepassing zijn en in het andere niet. Daardoor wordt voor bepaalde vormen van natuurbeheer in het ene gebied wel betaald en in het andere niet. Dit wordt ervaren als discriminatie van gebieden. Andere knelpunten die door de verenigingen worden geconstateerd zijn:

- Gebrek aan coördinatie tussen instellingen en ook binnen instellingen zoals provincies.
- Het opstellen van bestemmingsplannen en convenanten kost onnodig veel tijd.
- Ook het aanvragen van subsidies kost veel tijd en overleg.
- Veel overheden willen aan cofinanciering doen terwijl niemand als eerste wil financieren.
- Van het beschikbare budget voor natuur wordt slechts een klein deel voor aanleg en het feitelijke beheer besteed. In het tussenliggende (ambtenaren)circuit blijft te veel aan de strijkstok hangen.
- Het is binnen de huidige regelgeving moeilijk om een deel van de vergoeding voor weidevogelbeheer over te dragen aan vrijwilligersorganisaties.
- De verenigingen zouden een risicoverzekering moeten kunnen afsluiten voor boeren en vrijwilligers die deelnemen aan activiteiten.
- Bedrijven die aan ANB doen zouden van groenfinanciering gebruik moeten kunnen maken. Groenfinanciering zou kunnen worden gekoppeld aan een soort meetlat.
- De fiscale gevolgen van subsidies zijn niet duidelijk.
- Natuurproductiebetaling zou fiscaal gelijkgesteld moeten worden aan natuurbeheer.

Behoeft e aan basiskennis

Veel boeren zitten nog in de fase van bewustwording. De interesse voor ANB moet worden geprikkeld. Hiervoor moet algemene kennis over ANB worden aangedragen in de vorm van een praktisch verhaal. Algemene cursussen ANB bevatten voor sommigen te veel stof ineens en kosten veel tijd. Voor het herkennen van planten

is een beknopte duidelijke flora gewenst. Er moet meer aandacht komen voor bedrijfsnatuurplannen, het afstemmen van bedrijfsplannen op gebiedsplannen en van gebiedsplannen op bedrijfsmogelijkheden.

2.9 Commentaar en aanvullingen van In Natura en veldmedewerkers

Enkele medewerkers van In Natura en veldmedewerkers van natuurverenigingen is gevraagd om een reactie te geven op de voorgaande hoofdstukken en het concept van de discussie, de conclusies en de aanbevelingen. Hieronder wordt een samenvatting gegeven van deze reacties.

Algemeen

Als aanvulling op het rijtje verenigingen noemde een van de medewerkers de natuurvereniging Lopikerwaard e.o. Deze is pas in 1999 opgericht en veel activiteiten zijn door Landschapsbeheer uitgevoerd. Ook van de natuurvereniging VAN Ade kon hij nog enkele aanvullingen geven. VAN Ade wijkt organisatorisch af van de meeste andere verenigingen. VAN Ade is het overlegplatform waar het beleid wordt gevormd. De uitvoering vindt plaats door de Stichting Agrarisch Grondgebruik (StAG). Door het beleid bij de vereniging onder te brengen en de uitvoerende taken bij een projectenorganisatie, zouden ook andere verenigingen de bestuurslast kunnen verlichten. Bij bijna alle besturen is behoefte aan scholing in bestuursvaardigheden.

Om de invloed van niet-grondgebruikers te beperken, hebben veel verenigingen A- en B-leden. Bij Den Hâneker bepaalt de meerderheid van stemmen van de boeren de uitslag, ook wanneer de meerderheid van stemmen van de hele vergadering, dus inclusief niet-boeren anders zou zijn. Dit kan juridisch problemen opleveren omdat dit een vorm van discriminatie is. Desondanks hebben de notarissen de statuten wel goedgekeurd.

Opgemerkt werd dat bij het inhuren van externe ondersteuning het bestuur betrokken moet blijven. Dit geldt overigens ook voor het laten uitvoeren van taken door leden. Een aantal verenigingen heeft moeite om leden of burgers bij de vereniging te betrekken. Inbreng van burgers in de vereniging of in het bestuur heeft ook voordelen; plannen scoren vaak beter en deuren

gaan open die voor boeren gesloten blijven. Mede door de inzet van vrijwilligers gebeurt er veel.

Vanuit In Natura werd aangegeven dat het accent in de toekomst meer zal liggen op het instandhouden van geldstromen en minder op ondersteuning bij uitvoering. In Natura heeft een goed netwerk voor belangenbehartiging in Den Haag en is dan ook voor LTO Nederland een vraagbaak. Ook voor de toekomst past deze taak bij In Natura. Uitvoerende taken op het terrein van ANB kunnen op termijn beter bij de gewestelijke LTO's komen te liggen. De geconstateerde verschillen in opvatting over belangenbehartiging door In Natura en de LTO's vallen in de praktijk mee. Bij de landinrichtingsplannen voor de Krimpenerwaard hebben de natuurverenigingen een bezwaarschrift ingeleverd waarbij werd ingegaan op natuurbelangen, terwijl de WLTO in haar bezwaarschrift de bedrijfsbelangen aankaartte. Door een goede afstemming versterkten beide bezwaarschriften elkaar.

Bij de vraag naar de motivatie voor het oprichten van verenigingen miste men de vraag naar de motivatie op dit moment. Bij de start van de vereniging was de betrokkenheid van leden bij natuur groter dan bij de leden die zich nu nog aanmelden. Nu wordt men vaak lid omdat dit een voorwaarde is om contracten te kunnen afsluiten. Naarmate men langer met ANB bezig is neemt de belangstelling toe en wil men op den duur ook wel meer dan weidevogel- en slootkantenbeheer.

Nieuwe verenigingen hebben de handen vol aan het opzetten van de vereniging en het afsluiten van contracten voor weidevogel- en slootkantenbeheer. Verenigingen die door deze eerste fase heen zijn, kunnen beleidsmatig verder kijken. De overheid verwacht van boeren dat ze meer gaan doen dan alleen weidevogel- en slootkantbeheer. De verenigingen moeten hiervoor een visie ontwikkelen. Hier zijn drie mogelijkheden:

1. Continueren van huidige natuuractiviteiten; deze verenigingen zullen op den duur geen stand houden.
2. Versterken van natuur; hierbij zal samengewerkt moeten worden met andere instanties, zoals Natuurmonumenten, om de huidige subsidiestroom vast te houden. Agro-ecologische netwerken (waterbeheer) kunnen een

alternatief of aanvulling zijn voor de Ecologische Hoofdstructuur.

3. Verbreding van activiteiten; ontwikkelen van geldstromen uit recreatie, cultuur- en landschapsbeheer om minder afhankelijk te worden.

In december wordt vanuit het Groene Hart collectief een ronde georganiseerd waarbij de verenigingen onder leiding van een externe gespreksleider gaan praten over wat ze voor de nabije toekomst willen. Op basis van voortschrijdend inzicht veranderen de concepten voor natuurverenigingen zeer snel. Het beleid moet regelmatig worden aangepast. Het gaat daarbij meer om de richting dan om concrete doelen. De beleidscyclus is kort. De meeste verenigingen hebben nu een reactief beleid. Wanneer er een nieuwe subsidieregeling komt moet men eerst bepalen hoe die gebruikt kan worden. Dit moet worden omgebogen naar een pro-actief beleid waarbij men vooraf zelf plannen maakt en dan subsidies aanvraagt of wacht tot er subsidie voor beschikbaar komt.

Vormen van natuurbeheer

Een van de medewerkers van In Natura merkte op dat de bedragen voor de grutto overal zijn aangepast naar f 150,-. Vaste vergoedingsbedragen, zoals voor uitgestelde maaidatum, zijn slechts voor een beperkt deel extra inkomsten maar voor het grootste deel compensatie voor inkomstenderving.

Bij resultaatsbeloning is het bedrag volgens een medewerker van een natuurvereniging niet, of slechts voor een klein deel, gekoppeld aan de opbrengstderiving en extra kosten. Bij het ontwikkelen van dit systeem heeft MiBi destijds vooral gekeken naar de tijd die het een veehouder kost om te inventariseren.

De basisvergoeding voor resultaatsbetaling slootkanten is gebaseerd op de gemiddelde natuurwaarde in de provincie Zuid-Holland begin jaren tachtig. Slootkanten die daaronder blijven komen in principe niet voor vergoeding in aanmerking, slootkanten die hoger scoren wel. Voor Noord-Holland is een soortenlijst samengesteld waarbij niet is gekeken naar indicerende waarde. Het gemiddelde niveau voor uitbetaling zou volgens deze persoon landelijk per grondsoort (veen, klei en zand) vastgesteld kunnen worden. Doordat de mogelijkheden voor verschillende vormen van natuur per regio verschillen, is in de ene regio meer te bereiken

met slootkantbeheer en in de andere meer met weidevogelbeheer. In regio's die slechter scoren krijgen boeren dan minder vergoeding. Ook voor natuurwaarden zou kunnen gelden: daar produceren waar dat het meest effectief is. De hoogte van de vergoedingen en de verschillen tussen regio's worden door landelijke en provinciale beleidsmakers bepaald. Provinciale beleidsmakers en financiers kunnen andere doelen nastreven dan landelijke en kiezen voor een ander beloningssysteem.

Een medewerker van In Natura vertelde dat uit onderzoek van het Instituut voor Bos- en Natuurbeheer (IBN) blijkt dat 2 m brede vluchtstroken midden op het perceel het meest effectief zijn. Vluchtstroken in de slootkanten zijn minder effectief omdat de vogels en kuikens droog land willen. De verenigingen moeten meer speelruimte krijgen om maaidatumpakketten optimaal te kunnen inzetten. Om met plasdras zetten van percelen grote hoeveelheden weidevogels in het voorjaar te trekken, moet dit grootschalig worden aangepakt. Later in het seizoen kan het plasdras zetten van greppelranden zinvol zijn als fourageermogelijkheid.

Volgens de veldmedewerker passen bijna alle verenigingen in het Groene Hart mozaïekbeheer toe. Dit gebeurt niet op bedrijfsniveau maar op gebiedsniveau om te komen tot een regionale spreiding van beheersvormen. Ook wanneer een bedrijf een grote oppervlakte aanbiedt voor uitgestelde maaidatum wordt gepleit voor verschillen; bijvoorbeeld percelen met 1 juni-, 8 juni- en 15 juni-beheer.

Bij het onderdeel bedrijfsnatuurplannen werd opgemerkt dat LB Nederland momenteel werkt aan standaardisatie en kwaliteitseisen voor bedrijfsnatuurplannen. Het is overigens de vraag wat de waarde is van een uitgebreid standaardnatuurplan voor elk bedrijf. Een klein plan voor enkele onderdelen van het bedrijf werkt vaak veel effectiever. Een goed plan mag geen doel op zich vormen maar is een beschrijving van een systematische aanpak, een middel om subsidie te krijgen, een geheugensteuntje voor de boer, de begeleider en degene die het resultaat moet toetsen. In Natura is bezig met een project om de mogelijkheden voor een groencertificaat te verkennen om daarmee fiscale voordelen te bereiken (Duurzame OndernemersAftrek

en Groenfinanciering). Hierin zullen ook natuur en landschap worden opgenomen. Het bereiken van de gestelde doelen vraagt veel begeleiding. Uit een inventarisatie bij Den Hâneker bleek dat op een bepaalde peildatum slechts 25% van de maatregelen was gerealiseerd. Dit verschilde per onderdeel. Voor poelen en terrassen lag dit percentage veel hoger. Een deel van de maatregelen was nog niet uitgevoerd omdat het niet de geschikte tijd was om de maatregel uit te voeren (planten), omdat de weersomstandigheden dit niet toelieten, omdat nog geen subsidie was toegekend of omdat men er nog geen tijd voor had gehad. Uitvoering van het totale plan kan wel enkele jaren in beslag nemen, terwijl sommige maatregelen helemaal niet uitgevoerd worden. Het verlenen van subsidies, fiscale voordelen of groencertificaten zou daarom voor een deel op basis van een natuurplan moeten gebeuren en voor het andere deel op basis van de uitvoering en het resultaat.

Bij erfbepanting werd opgemerkt dat Weide en Waterpracht streekeigen erfbepantingen stimuleert. Ook nieuwe bewoners van het platteland worden overgehaald om hun erf in te richten volgens de traditionele concepten. Een aantal hoveniers in Reeuwijk hebben een keurmerk voor streekeigen erfbepanting. Voor het beheer van kleine landschapselementen wil men een pro-actief landschapsplan maken.

De veldmedewerker van Den Hâneker merkte op dat er bij deze vereniging meer projecten lopen dan genoemd. Zo wordt er gedacht aan een onderzoek over sloot en slootkantbeheer waarvoor de drinkwaterleidingmaatschappij WHZO de financiële middelen zal leveren als compensatie voor grondwateronttrekking. Binnen de vereniging zijn ook een aantal demo-bedrijven en op verschillende bedrijven zijn terrassen aangelegd. Veertien bedrijven werken sinds dit jaar met de natuurmeetlat van het CLM.

Kennisbehoefte

Bij het onderdeel kennisbehoefte was men vrij unaniem van mening dat er veel zaken worden genoemd die al bekend zijn. Ca. 90% van de vragen kan worden beantwoord uit bestaande kennis. Deze is op verschillende plaatsen aanwezig en moet voor verenigingen en boeren beter toegankelijk worden gemaakt. Natuurverenigingen (boeren) kennen Zegveld en

Wageningen onvoldoende en weten dus ook niet wat deze instellingen kunnen bieden. Met de resultaten van Zegveld is men niet genoeg de boer opgegaan. De huidige manieren van kennisoverdracht voldoen niet.

De verenigingen moeten aangeven welke kennis ze hun leden willen aanbieden en in welke vorm. Hiervoor moet een projectmatig communicatieplan worden gemaakt.

Vanuit In Natura werd aangegeven dat, naast een inventarisatie aan kennisvragen bij de natuurverenigingen, ook een inventarisatie van kennisaanbod bij praktijkonderzoek, instituten, LUW en natuurbeherende instanties zou moeten komen. Er is behoefte aan goed leesbare boodschappen uit wetenschappelijke publicaties van onderzoek.

Daarnaast is er behoefte aan een overzicht van subsidiemogelijkheden voor onderzoek en innovaties.

Initiatieven voor kennisuitwisseling moeten zowel vanuit de vraagkant (boeren/natuurverenigingen) als de aanbodkant (onderzoeksinstituten) komen. Het Kennisplatform Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer West- en Midden-Nederland en het Agrarisch Kennis Netwerk zouden het kennisaanbod kunnen verzorgen door middel van een nieuwsbrief waarop de verenigingen kunnen inspringen.

Veel verenigingen zijn te klein om zelfstandig onderzoek uit te voeren. Vanuit In Natura kunnen gezamenlijke onderzoeksvoorstellen worden geformuleerd, die onder auspiciën van de natuurverenigingen worden uitgevoerd. De resultaten van dergelijk onderzoek zijn direct naar de praktijk overdraagbaar.

Vragen waarop volgens de ondervraagden geen of onvoldoende antwoord kan worden gegeven, waarvoor onderzoek gewenst is, zijn:

- De rol die agro-ecologische netwerken (waterbeheer) kunnen spelen als alternatief voor of versterking van de Ecologische

Hoofdstructuur. Hier liggen mogelijkheden voor het nieuwe onderzoeksinstituut Alterra, het AB en het RIZA.

- Cultuurhistorische aspecten bij het landschapsbeheer. De Universiteit van Amsterdam onderzoekt dit momenteel.
- De functie van erfbeplanting, overhoekjes en landschapselementen voor insecten, vogels en zoogdieren en hoe daar met het beheer op ingespeeld kan worden.
- De waarde van ANB voor de natuur. Welke doelen moeten worden gesteld. Gelijk blijven van de huidige populaties of uitbreiding. Levert ANB meerwaarde op of voorkomt het alleen teruggang?
- Zaadbanken en zaadverspreiding: nog te vaak gaat men ervan uit dat alles overal aanwezig is en dat de omstandigheden bepalen wat er groeit. Voor percelen, slootkanten en akker-randen zouden zaadbanken en verspreiding moeten worden onderzocht. Wanneer blijkt dat het zaad de beperkende factor is moet aan herintroductie worden gedacht. MiBi start dit jaar met een onderzoek op dit terrein.
- Effecten van affrezen en afplaggen van slootkanten.
- Effect van (tijdstip van) beweiding en maaien op ontwikkeling slootkant.
- Effect slootschoningsmethode en -tijdstip op slootflora en fauna.
- Effect botanisch beheer op fauna, gewenste diversiteit in beheer om voorwaarden voor insecten te scheppen.
- Hoe kan plas-dras het beste worden toegepast: veel kleine oppervlaktes of één grote. Wat zijn de gevolgen voor het bodemleven, de zode en de draagkracht. Levert plas-dras in totaal meer weidevogels op of alleen een verplaatsing naar bepaalde gebieden. Onderzoek naar weidevogels is in Nederland bijna onuitvoerbaar omdat er op korte afstand van alles naast elkaar gebeurt.

3 Natuurverenigingen in noord, oost en zuid

3.1 Algemeen

In totaal zijn gegevens verzameld van negen verenigingen, drie stichtingen en twee coöperaties.

Sommige verenigingen overwegen om naast de vereniging een stichting in het leven te roepen voor bijvoorbeeld het beheer van natuurterreintjes. De vereniging Bosk en Greide is in 1998 opgericht maar nog niet actief. Pas nadat provinciale staten van Friesland het plan van aanpak goedgekeurd hebben gaat zij van start. Bij twee verenigingen die in 1992 zijn opgericht, lag destijds het accent meer op milieu (ammoniakrichtlijn) dan op natuur.

3.2 Lidmaatschap van de vereniging

De vier stichtingen en een coöperatie hebben geen leden. De andere coöperatie heeft 300 leden. Van één vereniging is het aantal leden niet opgegeven. De overige acht verenigingen hebben 477 leden. Het aantal leden per vereniging varieert tussen de 11 en 133. Het aantal donateurs/leden zonder grond is meestal beperkt (0 –7). Slechts één vereniging heeft 40 van deze leden. Het werkgebied van de 14 verenigingen is ongeveer 170.000 ha groot. Van 9 verenigingen is bekend dat de leden ruim 41.000 hectares in beheer hebben. Dit is ongeveer 44% van het werkgebied.

3.3 Argumenten die een rol hebben gespeeld bij de oprichting van de vereniging/stichting

In de enquête werden vier argumenten genoemd die kunnen spelen bij het oprichten van een vereniging/stichting voor ANB. Dit waren: betrokkenheid van boeren met natuur, verbeteren imago veehouderij/landbouw, tegenhanger voor streeknatuurplannen en de mogelijkheden om subsidies te benutten. Voor elk van deze argumenten kon met een cijfer van 1 tot en met 5 worden aangegeven in welke mate dit argument had meegespeeld. Een 1 betekent onbelangrijk en een 5 zeer belangrijk. Daarnaast konden de voorzitters ook nog andere argumenten aandragen. Hierop werd een groot aantal antwoorden genoemd. Deze antwoorden kunnen voor een groot deel worden samengevat onder de noemers Collectieve belangenbehartiging, Collectieve aanpak projecten en combinaties van beide. In tabel 8 staat hoe de verschillende argumenten scoorden.

De resultaten zijn zeer divers. Bij negen van de 13 verenigingen is betrokkenheid met de natuur een belangrijk argument geweest, bij vier minder tot onbelangrijk. Imagoverbetering wordt door drie verenigingen als zeer belangrijk opgegeven, terwijl acht verenigingen een 3 gaven.

Tabel 8 Waardering van argumenten die een rol hebben gespeeld bij het oprichten van de vereniging

	1	2	3	4	5	Totaal
	Onbelangrijk-----Zeer belangrijk					
Betrokkenheid met natuur		2	2	7	2	13
Imago veehouderij/landbouw			8	2	3	13
Tegenhanger streeknatuurplannen	2		1	4	4	11
Benutten subsidies	1	1	2	8	1	
Collectieve belangenbehartiging					2	2
Collectieve belangenbehartiging + aanpak projecten					5	5
Overige (Minas)			1			1

Tabel 9 Waardering van argumenten die een rol spelen voor veehouders om aan agrarisch natuurbeheer te doen

	1	2	3	4	5	Totaal
	Onbelangrijk-----Zeer belangrijk					
Interesse voor weidevogels	1	3	5	2	1	12
Interesse voor planten		5	5	2		12
Imago				4	9	13
Inkomen	2			5	6	13

Tegenhanger voor streeknatuurplannen scoort bij acht verenigingen hoog, terwijl dit bij twee verenigingen een onbelangrijk argument was. Twee Friese verenigingen zijn vooral vanwege de milieuproblematiek (ammoniakrichtlijn en verzuringgevoelige gebieden) opgericht. Vier verenigingen in Overijssel en Gelderland zijn opgericht als tegenhanger van natuurorganisaties, om zowel een collectieve belangenbehartiging als aanpak van natuurbeheer te krijgen.

3.4 Argumenten van boeren om aan agrarisch natuurbeheer te doen

Naast de vraag over de argumenten die een rol hebben gespeeld bij het oprichten van de vereniging, is ook gevraagd naar de motivatie van veehouders/landbouwers om aan ANB te doen. Men kon aangeven in hoeverre dit bepaald werd door de interesse voor weidevogels, interesse voor planten, het willen aantonen dat veehouderij (landbouw) goed samen kan gaan met natuurbeheer (imago), het scheppen van mogelijkheden om extra inkomen te halen of andere argumenten.

Imago en inkomen lijken de belangrijkste beweegredenen te zijn om te starten met ANB. Bij de oprichting van de natuurvereniging heeft de betrokkenheid met de natuur (zie tabel 8) een vrij belangrijke rol gespeeld. Voor de individuele boer speelt de belangstelling voor (weide)vogels en planten slechts een ondergeschikte rol. Zelfs in een weidevogelrijke provincie als Friesland werd slechts in twee gevallen een 4 of een 5 ingevuld. In drie gevallen een 2 of een 3 en in één geval werd deze vraag niet eens ingevuld. Dit kan zijn omdat het een minder weidevogelrijke streek betrof. Voor de boeren speelt verbetering van het imago, door aan te tonen dat veehouderij (landbouw) en natuur goed samengaan,

een belangrijke tot zeer belangrijke rol. Bij één stichting was het zelf willen beheren van nieuwe natuurelementen voor de boeren een reden om met ANB te starten.

3.5 Vormen van natuurbeheer

Weidevogel- en slootkantbeheer

Bij verschillende verenigingen nemen de leden deel aan vrijwillig weidevogelbeheer. Bij slechts één van de 14 geëncquêteerde verenigingen konden de leden deelnemen aan resultaatsbeloning

In het noorden worden weidevogels beschermd zonder dat er een vergoeding tegenover staat.

Veel beheersovereenkomsten worden met DLG afgesloten, in het westen ook met de natuurverenigingen.

voor weidevogels en slootkanten. De vergoeding voor nesten bedraagt f 50,- voor Kievit, f 100,- voor grutto, f 150,- voor tureluur en f 25,- voor scholekster. Acht deelnemers, met totaal 150 ha, nemen hieraan deel. De controle vindt plaats door een medewerker van landschapsbeheer. Er zijn twee controleronden met een tussentijd van 4 weken.

Aan resultaatsbeloning slootkanten namen zes deelnemers met ca 10 km slootkant deel. De vergoeding bedraagt f 0,20 bij drie indicatorsoorten en per indicatorsoort meer f 0,05 per meter slootkant.

Bij de meeste verenigingen kunnen de leden, via de DLG, standaard beheersovereenkomsten voor uitgestelde maaidatum en randenbeheer afsluiten. De natuurverenigingen spelen hierin zelf geen rol maar verwijzen eventueel door. Afwijkende contracten en nieuwe beheersvormen zoals plas-dras zetten van percelen en

vluchtheuvelbeheer, komen niet voor. Bij één vereniging werd aangegeven dat er veel beheersovereenkomsten werden afgesloten door particuliere grondeigenaren en afbouwende agrarische bedrijven. Door de alternatieve inkomsten wordt de grond dan minder snel verkocht. De geëquireerde vond dit niet bevorderlijk voor de grondmobiliteit. Door een andere stichting werd aangegeven dat er massaal beheersovereenkomsten werden afgesloten door landgoedeigenaren, rustende agrariërs en de wat extensievere bedrijven.

Bedrijfsnatuurplannen

Uit de verzamelde gegevens is het niet mogelijk een goed overzicht te maken van het aantal bedrijfsnatuurplannen dat al gemaakt is. Slechts een zeer beperkt aantal bedrijfsnatuurplannen is door de boeren zelf gemaakt. In Friesland zijn bedrijfsnatuurplannen opgesteld door het Van Hall instituut en door LBF. In de andere provincies zijn bedrijfsnatuurplannen opgesteld door DLG en stagiaires. Bij tien verenigingen werd aangegeven dat er (waarschijnlijk) wel behoefte is aan bedrijfsnatuurplannen. In de meeste gevallen heeft men voorkeur voor het opstellen door of in samenwerking met een externe deskundige. De bereidheid om hiervoor te betalen is beperkt. In de meeste gevallen wil men dit volledig gesubsidieerd hebben of is men bereid om naast eigen inbreng slechts een beperkte financiële bijdrage (f 200,- – f 250,-) te doen. De belangstelling voor het opstellen van gebiedsnatuurplannen is wisselend. Bij drie verenigingen was er al zo'n plan of werd er aan gewerkt. Twee verenigingen gaven aan hiervoor wel belangstelling te hebben, één vereniging zou graag een plan zien voor een ecologische verbindingzone. De andere verenigingen hadden (op dit moment nog) geen interesse. Bij het opstellen van het bedrijfsnatuurplan is er meestal wel aandacht voor bestaande streeknatuurplannen.

Erfbeplanting

Buiten de verenigingen om is er vrij brede aandacht voor erfbeplanting. Veelal wordt dit uitgevoerd in het kader van een ruilverkaveling of landinrichting, door gemeenten of regionale acties als "Dorpen in het groen" en "Het Limburgs Erf". Gemeenten, Landschapsbeheer en DLG spelen hierin een belangrijke rol. De natuurverenigingen spelen hierin hoegenaamd geen rol.

Kleine landschapselementen

In Friesland en Groningen is er veel aandacht voor het onderhoud van elzensingels, houtwallen, knotbomen, poelen, pingo's en drinkdobbelen. De uitvoering wordt in samenwerking met LBF en LBG door de boeren gedaan. Dit wordt rechtstreeks gefinancierd door DLG of gemeenten. In Overijssel worden kleine landschapselementen in erfpacht aan boeren gegeven, die dan het onderhoud en de instandhouding verzorgen. Met LBG worden op een aantal plaatsen hoogstam fruitboomgaarden aangelegd en onderhouden. Er loopt een pilotstudie naar het beheer door boeren van bermen, zandwegen en fietspaden.

De verenigingen zijn over het algemeen sterk betrokken bij het beheer van kleine landschapselementen.

3.6 Onderzoek en demo's

Bij twee verenigingen vindt uitgebreid onderzoek plaats naar mest en mineralen in samenwerking met LUW en PR. Bij twee andere verenigingen doen bedrijven mee aan "Koeien en Kansen", waarbij het accent ook ligt op mineralen en gewasbescherming. Drie verenigingen hebben een demobedrijf waar verschillende aspecten van agrarisch natuurbeheer worden onderzocht en gedemonstreerd. Op acht bedrijven werkt men met de natuurmeetlat van het CLM.

3.7 Kennisbehoefte en knelpunten

De enquête heeft slechts enkele concrete vragen op het gebied van technische uitvoering opgeleverd. Voor erfbeplanting is de vraag hoe deze het beste kan worden ingericht voor vogels. Bij botanisch beheer werden vragen gesteld over de verspreiding van distels en brandnetels. De angst is voor een deel gebaseerd op ervaringen die men heeft met het waterschap dat maaisel niet afvoert en dus niet verschaalt. Daardoor treden op aangrenzende percelen problemen op. Bij een andere vereniging werd gevraagd naar de mogelijkheden om bij botanisch beheer vooruitgang te boeken in plaats van een status-quo. De meeste vragen en knelpunten liggen op het gebied van organisatie, financiële en fiscale regelingen.

Er is behoefte aan een overzicht van subsidies en vergoedingen voor verschillende vormen van ANB. De huidige vergoeding voor beheer natuurelementen is vaak te laag om o.a. waterschapslasten te kunnen betalen.

Er is behoefte aan financiële ondersteuning van natuurverenigingen om met name de organisatie en het secretariaat goed te kunnen laten functioneren.

De toepassing van het Programma Beheer op gebiedsniveau roept vragen op. Daarnaast vraagt men om oplossingen voor de mogelijke planologische schaduwwerking van natuurgerichte maatregelen. Particuliere grondbezitters (niet-boeren) en afbouwende boeren gebruiken beheersovereenkomsten om hun inkomen enigszins op peil te houden. Afbouwende boeren kunnen het moment van bedrijfsbeëindiging hiermee vooruitschuiven. De bereidheid om grond te verkopen neemt daardoor af. Dit beperkt de grondmobiliteit, waardoor de perspectieven voor levensvatbare boerenbedrijven worden beperkt.

Het beheer van onder andere kleine landschapselementen is onvoldoende gecoördineerd. Waterschappen spelen nog onvoldoende in op wensen en mogelijkheden van ANB. Boeren worden vaak enthousiast gemaakt voor ANB maar zijn teleurgesteld als het op uitvoering en uitbetaling aankomt. Daardoor neemt de motivatie af en is men er moeilijk weer bij te betrekken.

3.8 Ondersteuning natuurvereniging

In Limburg wordende natuurverenigingen ondersteund door de Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB) en de Limburgse Milieufederatie (LMF). Rond Enschede gebeurt dit door de Stichting Agrarisch Welzijn Enschede (STAWEL). Dit zijn organisaties die zich op een veel breder terrein bezig houden dan met enkel agrarisch natuurbeheer. Ditzelfde geldt voor de afdeling Noordelijke Friese Wouden (NFW) van de NLTO in Friesland. De meeste verenigingen hebben incidenteel of regelmatig overleg met verenigingen in de regio. Enkele verenigingen hebben contacten met milieuverenigingen buiten de regio. Van een echte koepelorganisatie voor ANB zoals In Natura is nergens sprake. De meeste geënquêteerden kennen In Natura niet eens. Mede door de onbekendheid lijkt er op dit moment geen behoefte aan een koepelorganisatie. Kennis wordt meestal geleverd op basis van extern gefinancierde projecten door LNV, provincies, gemeenten of landbouworganisaties. Boeren betalen op dit moment nog niet voor kennis en lijken ook niet bereid dit op termijn te gaan doen.

4 Multifunctionele landbouw

- De inkomens in de veehouderij en de akkerbouw staan al jaren onder druk. Daardoor is het voor velen niet mogelijk een volledig arbeidsinkomen te halen uit het bedrijf. Hierdoor groeit de belangstelling voor een tweede tak en groeit het aantal bedrijven waarvan een van de partners een (deeltijd)baan buiten het bedrijf heeft.
- Veel vrouwen werken buitenshuis omdat ze hun vroegere baan willen voortzetten of weer willen oppakken. De wens hiertoe wordt vaker ingegeven door de behoefte aan sociale contacten dan door een te laag inkomen uit het bedrijf. Het wordt steeds minder vanzelfsprekend dat alle gezinsleden meewerken op het bedrijf. Het aantal traditionele gezinsbedrijven neemt daardoor af. Verbreding van bedrijfsactiviteiten wint terrein.

Zelfkazen gebeurt vooral in Zuid-Holland. De marktprijzen voor boerenkaas staan onder druk, zelfkazen is vooral interessant bij huisverkoop.

4.1 Activiteiten van leden

Bij de veehouders in het westen is zelfkazen als tweede tak al een oud fenomeen. In mindere

mate worden ook producten als kwark en ijs gemaakt. Door de lage kaasprijzen van de laatste jaren komen de opbrengsten van deze tak sterk onder druk. In gebieden met veel zelfkazers zijn veel zelfkazers die ermee stoppen of overwegen ermee te stoppen. In gebieden met weinig zelfkazers en veel huisverkoop is kaasmaken nog wel interessant omdat hiermee een hogere eindprijs kan worden gerealiseerd. Andere veel voorkomende neventakken in het westen zijn boerderijcampings en paardenstalling voor derden. Dit laatste eventueel gekoppeld aan een manege. Minder algemeen voorkomende activiteiten zijn bed and breakfast, Hotel de Boerenkamer, kinderopvang, poldersport, poldersurvival en rondleiding of vaartocht door de polder. In de akkerbouwgebieden in de Hoekse Waard en Zeeland is het aantal bedrijven met nevenactiviteiten veel groter. De meeste akkerbouwers doen er wel iets bij. Er vindt schaalvergroting plaats, samenwerking, loonwerk door akkerbouwers en verhuur van machines en arbeid. Daarnaast is er een groot scala aan mogelijkheden voor bezoekbedrijven met huisverkoop van diverse streekeigen producten. Bij de 14 geëncquêterde verenigingen in het noorden, oosten en zuiden van het land zijn ca 15 bedrijven met een (mini)camping, verder een zuivelboerderij, een zorgboerderij en een beperkt aantal bedrijven met huisverkoop van streekeigen producten, bed and breakfast en culinaire activiteiten.

De initiatieven moeten meestal worden bekostigd uit eigen middelen. In een aantal gebieden zijn subsidies mogelijk in het kader van Waardevolle Cultuurlandschappen (WCL)-gelden of uit de Groene Hart Impuls. Andere initiatieven worden gesubsidieerd door provincie of gemeente.

Initiatieven moeten van de boeren zelf komen. De meeste verenigingen besteden hier zelf niet actief tijd aan maar verwijzen door naar anderen. Twee verenigingen hebben een werkgroep recreatie die initiatieven coördineert en begeleidt.

4.2 Groeimogelijkheden voor nevenactiviteiten

Naast nevenactiviteiten van dit moment werd ook gevraagd welke perspectieven men voor de toekomst nog verwachtte. Ook hier werd een groot scala aan activiteiten genoemd. Een aantal regelmatig terugkerende zaken zijn:

- Zorgboerderijen

- Landschapsbeheer door boeren (bermen, dijken, watergangen, houtwalbeken, nieuwe natuur, kleine landschapselementen, individueel of in groepsverband)
  - Beheer cultureel erfgoed
  - Bezoekboerderijen
  - Bezoekarrangementen (natuurexcursies)
  - Paardenstalling, manege, in combinatie met ruitersporen (biedt met name perspectief in de Randstad)
  - Beperkte toename minicampings
  - Dagrecreatie
  - Fiets- en kanoverhuur
  - Bed and breakfast
  - Luxe overnachting op platteland (in de buurt van grote steden)
  - Studentenhuisvesting
  - Horeca: café, theehuis, pannenkoekenhuis, georganiseerde barbecue, schuurfeesten
- Een aantal potentiële uitbreidingsmogelijkheden is gekoppeld aan de plaats. Zo zal er in de directe omgeving van de grote steden meer behoefte zijn aan dagrecreatie en paardenstalling dan in dunbevolkte gebieden. In gebieden waar de bedrijven een redelijke omvang hebben, is de behoefte aan verbreding klein omdat men op het bedrijf een volledige werktaak heeft.

4.3 Ondersteuning activiteiten door natuurvereniging

Bedrijfsinitiatieven werken het beste en zonder veel rompslomp. Hoe unieker, hoe groter kans van slagen. Vijf verenigingen in het westen zien een taak in het ondersteunen, coördineren en promoten van nevenactiviteiten die niet direct te maken hebben met ANB. Het coördineren van activiteiten gebeurt vooral door het uitzetten van wandel-, fiets- en vaarroutes langs verschillende bedrijven, eventueel gekoppeld aan bedrijfsbezoeken. Daarnaast worden brochures uitgegeven waarin verschillende activiteiten van deelnemende leden binnen een gebied worden aangegeven.

Zeven verenigingen in het westen gaven aan dat ze dit niet als hun taak beschouwen en dit meer als een taak voor de LTO's zien. Drie verenigingen gaven aan dat ze zich op de korte termijn eerst willen richten op ANB en daarna willen overwegen om ook activiteiten op het gebied van multifunctionele landbouw te ondersteunen. De natuurverenigingen in noord, oost en zuid zijn nauwelijks actief op het gebied van multifunctionele landbouw, maar verwijzen hun leden door naar andere organisaties. In Limburg coördineert een coöperatie een schuilhuttenproject.

In dichtbevolkte gebieden liggen mogelijkheden voor dagrecreatie.

4.4 Knelpunten bij verbreden van activiteiten

Voor het ondersteunen van allerlei ontwikkelingen op het gebied van multifunctionele landbouw hebben de meeste besturen van natuurverenigingen te weinig tijd en kennis. Alle aandacht is gericht op het starten van activiteiten op het gebied van natuurbeheer. De interesse voor en de kennis van andere aspecten van multifunctionele landbouw is minder dan voor ANB. Door samenwerking met andere verenigingen is verbreding van activiteiten mogelijk. Public relations is belangrijk om ANB en de landbouw in zijn algemeen onder de aandacht te brengen. Het openstellen van bedrijven en het organiseren van excursies is hiervoor een goed middel. Probleem is dat er wel inspanning voor moet worden gedaan en kosten moeten worden gemaakt, maar dat er vaak geen of slechts minimale opbrengsten of vergoedingen tegenover staan. Voor betaalde activiteiten is waarschijnlijk wel een markt maar die moet nog ontdekt/ontwikkeld worden. In de akkerbouw/tuinbouw is bedrijfsbezoek meestal gekoppeld aan huisverkoop van producten en wordt op die manier een vergoeding voor de activiteiten verkregen.

Het stimuleren van allerlei activiteiten moet passen in het bestemmingsplan of het bestemmingsplan moet worden aangepast om nevenactiviteiten mogelijk te maken. Massarecreatie is op het platteland niet overal gewenst. Voor een succesvolle aanpak van activiteiten moet zo

veel mogelijk samengewerkt worden met andere actoren in het gebied (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, recreatieschap). Hierbij moeten elkaars grenzen worden gerespecteerd. Bedreigingen moeten worden omgezet in vertrouwen.

4.5 Mogelijke rol voor onderzoek

De economische betekenis van nevenactiviteiten is voor individuele ondernemers niet duidelijk. Daardoor is het moeilijk een verantwoorde keuze te maken tussen investeren in schaalvergroting, in een nevenactiviteit op het bedrijf of een (deeltijd)baan voor een van de partners buiten het bedrijf.

Daarnaast kan worden onderzocht op welke manier overheids gelden het meest efficiënt kunnen worden ingezet: in de vorm van productondersteuning onder bepaalde voorwaarden (cross compliance, bedrijfs certificering, bonus-puntensysteem) of door rechtstreeks te belonen voor natuur en/of recreatie.

Veel ondernemers die met een nieuwe activiteit, zoals bijvoorbeeld recreatie, willen starten hebben niet de mogelijkheid en de kennis om vooraf een marktonderzoek uit te voeren en een marketingstrategie op te stellen. Het onderzoek zou kunnen analyseren:

- Welke groep burgers belangstelling heeft voor het platteland;
- Wat ze verwachten;
- Hoe ze kunnen worden bereikt.

Algemeen

De meeste van de 40 geëinquêterde natuurverenigingen zijn jong tot zeer jong en bestrijken met hun leden slechts een klein deel van het totale werkgebied. Dit betekent dat er nog een grote groei mogelijk is in aantal leden, oppervlakte, activiteiten en contracten voor natuurbeheer. Wanneer dit groeipotentieel wordt benut zullen de subsidies ontoereikend zijn.

Veel verenigingen in het westen zijn opgericht als tegenhanger voor streekplannen. In het noorden, oosten en zuiden heeft echter het milieu een hogere prioriteit dan natuur. Hoewel natuur gebaat is bij een schoon milieu, kun je niet zeggen dat milieubeheer ook automatisch natuurbeheer is. Een groot deel van het onderzoek dat door of met deze verenigingen wordt uitgevoerd is meer gericht op de algemene milieukwaliteit dan op de instandhouding of verbetering van natuurwaarden.

Veel boeren vinden dat de sectorale belangenorganisaties (LTO's) onvoldoende oog voor natuur hebben. Met een collectieve aanpak vanuit de streek bereikt men maatwerk in belangenbehartiging, is beter overleg mogelijk met diverse instanties en komen initiatieven sneller en beter van de grond. Wanneer men een oplossing voor streekgebonden problemen heeft bereikt, komt het accent op ANB te liggen. Het kost enkele jaren voordat een vereniging goed draait en het afsluiten van standaardcontracten voor weidevogel- en slootkantbeheer routine wordt. Daarna komt men toe aan verbreding en verdieping van activiteiten en gaat men nadenken over organisatorische zaken. Wanneer het aanpakken van streekgebonden problemen minder aandacht krijgt is er bereidheid/hoodzaak tot samenwerking in grotere verbanden. Een aantal verenigingen voorziet op vrij korte termijn een fusie met een andere vereniging.

Voor boeren in het westen is geld niet de belangrijkste drijfveer om te starten met ANB. In de rest van Nederland wordt het argument geld belangrijker genoemd. Dit is opmerkelijk omdat de extra inkomsten uit natuur in deze regio's juist lager zijn dan in het westen. Buiten de reguliere beheersovereenkomsten zijn er in het westen veel mogelijkheden om aan betaald ANB te doen, daarbuiten vrijwel niet. De opbrengsten uit beheersovereenkomsten moeten voor een

groot deel worden beschouwd als vergoedingen voor inkomstendervingen en niet als extra inkomsten. Ondanks dat vergoedingen of betalingen vaak beperkt zijn werken ze wel stimulerend. Veel boeren zouden geen of minder inspanningen gaan leveren als de vergoeding zou komen te vervallen.

Veel verenigingen worstelen met de opzet en het besturen van de vereniging. Na het oprichten van een vereniging gaat de aandacht in de eerste jaren hoofdzakelijk uit naar het afsluiten van contracten voor weidevogelbeheer en slootkantenbeheer. Pas wanneer dit goed loopt is er tijd om naar andere zaken te kijken. Ook de leden moeten vaak eerst eenvoudig starten met ANB voordat ze zich willen bezighouden met verdergaande zaken als aanleg van terrassen en beheer van reservaten. Bij het benaderen van natuurverenigingen moet daarom rekening worden gehouden met het stadium waarin ze zijn en de snelheid waarin ze zich kunnen en willen ontwikkelen.

Het actief betrekken van (nieuwe) leden bij de vereniging kost vaak moeite. Veel bestuursleden hebben ook uitvoerende taken, waardoor de werklast zwaar kan worden. Professionalisering van het bestuur is gewenst. Hiervoor moeten ook de middelen beschikbaar worden gesteld. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een vaste bestuursvergoeding of in de vorm van overhead-toeslag op beheersvormen. Belangrijke knelpunten liggen op het terrein van organisatie en financiën. Door een betere coördinatie zouden initiatieven sneller en beter van de grond kunnen komen. Ditzelfde geldt voor de regelgeving en subsidieverstrekking. Deze zijn vaak dermate complex en versnipperd dat het moeilijk is om een goed overzicht te houden. Een centrale coördinatie vanuit een koepelorganisatie bewijst in het westen haar nut. De meeste geëinquêterden in de rest van het land kennen dit fenomeen niet en zien er de noodzaak of het nut onvoldoende van in. Sommigen zien een overkoepeling zelfs als ongewenst. Verschillende verenigingen worden vanuit de landbouworganisaties ondersteund of hebben een klein samenwerkingsverband (NFW).

Met name de jonge verenigingen moeten duidelijke doelen formuleren (alleen ANB of ook bredere?) en overschakelen van een reactief op een

pro-actief beleid. Over belangenbehartiging en ondersteuning op terreinen buiten agrarisch natuurbeheer (recreatie, zorgboerderijen, productdifferentiatie) moeten afspraken gemaakt worden tussen In Natura en de regionale LTO's.

Vormen van natuurbeheer

De verenigingen in het westen gebruiken hun vrijheid in het afsluiten van natuurcontracten. Hiermee kan men beheersvormen inzetten die op basis van eigen ervaringen de beste resultaten geven (maatwerk). De geëncquêteerde verenigingen in de rest van ons land houden zich niet bezig met contracten voor natuurbeheer. Deze verlopen vrijwel allemaal via DLG, Landschapsbeheer of gemeenten. Ditzelfde geldt voor erfbepanting en beheer van kleine landschapselementen. Verenigingen zouden hierin meer initiatieven kunnen ontplooien om zo de mogelijkheden binnen het Programma Beheer te benutten om tot streekgerichte invulling van ANB te komen. Dit kan het draagvlak bij boeren vergroten. Enkele verenigingen in het oosten houden zich actief bezig met het beheer van kleine landschapselementen. Hierin gaan zij zelfs verder dan de westelijke natuurverenigingen. Dat wil zeggen dat ze zelf terreinen bezitten en in erfpacht uitgeven aan boeren.

Tussen regio's bestaan grote verschillen in beleid en doelen voor ANB. Daarmee verschilt ook het beschikbare budget voor ANB per regio en kan de ene vereniging bij resultaatsbeloning meer of minder betalen dan de andere. Het is de vraag of het gewenst is om voor een bepaalde soort meer te betalen wanneer die in een bepaald gebied minder voorkomt of minder wanneer betreffende soort juist vaker voorkomt. Ook voor natuurwaarden zou kunnen gelden: daar produceren waar dat het meest effectief is. Dit is een beleidsmatige keuze.

Bij resultaatsbetaling slootkantbeheer op basis van het aantal indicatorsoorten wordt, in tegenstelling tot bij weidevogels, geen onderscheid gemaakt in zeldzaamheid. Voor uitbetaling wordt alleen gekeken naar het aantal indicatorsoorten. Daardoor wordt voor een indicatorsoort die zeer algemeen voorkomt evenveel betaald als voor een indicatorsoort die zelden voorkomt. Ook wordt geen rekening gehouden met de mate van voorkomen. Eén koekoeksbloem per km slootkant levert evenveel op als honderd koekoeksbloemen. Dit stimuleert boeren niet om extra aandacht te schenken aan minder alge-

mene soorten en verdere verspreiding van soorten. Het opnemen van algemene soorten tegen een lagere vergoeding en minder algemene soorten tegen een hogere vergoeding stimuleert zowel boeren die (nog) geen waardevolle vegetatie hebben als boeren die zeldzame planten hebben, terwijl de beschikbare middelen niet sneller uitgeput raken.

Ruim 40% van de leden van de natuurverenigingen die bij In Natura zijn aangesloten, heeft een bedrijfsnatuurplan. Bij een aantal verenigingen is dit voorwaarde om lid te worden. Bij enkele natuurverenigingen worden de bedrijfsnatuurplannen getoetst op opzet en inhoud. Meestal gebeurt dit niet. De bedrijfsnatuurplannen worden slechts zelden afgestemd op landschapsbeleidsplannen van de betreffende gemeente of andere streek(natuur)plannen. Veel gemeenten beschikken ook (nog) niet over een actueel en bruikbaar landschapsbeleidsplan. In sommige gebieden worden nieuwe landschapsbeleidsplannen afgestemd op bestaande bedrijfsnatuurplannen.

Bij de enquêtes die door DLV in het noorden, oosten en zuiden zijn uitgevoerd, bleek een vrij grote behoefte aan bedrijfsnatuurplannen te zijn en een beperkte behoefte aan streeknatuurplannen. Men wil de bedrijfsnatuurplannen wel afstemmen op bestaande of nog op te stellen streeknatuurplannen. De bereidheid van de boeren om voor natuurplannen te betalen is beperkt. Het opstellen ervan zal daarom voor eerst door, of in samenwerking met, externen moeten worden uitgevoerd en moeten worden gesubsidieerd door derden.

De kwaliteit van bedrijfsnatuurplannen zou kunnen worden verbeterd door gebruik te maken van standaardprotocollen. Naast de plannen moet er ook aandacht zijn voor de realisatie van de maatregelen en de resultaten die ze opleveren. Bedrijfsnatuurplannen mogen geen doel op zich worden. Voor bedrijfs-certificering of groensubsidies zou naast het plan ook de uitvoering en het resultaat moeten worden meegewogen.

Onderzoek en demo's

Met name de wat oudere natuurverenigingen onderzoeken verschillende nieuwe mogelijkheden van agrarisch natuurbeheer en soms ook aspecten van multifunctionele landbouw. Het onderzoek is zeer divers en vooral gericht op ervaring opdoen met nieuwe vormen van ANB. Er wordt weinig tot geen vergelijkend onderzoek

uitgevoerd. Hoofdonderwerpen zijn weidevogels, beheer van slootkanten en oevers, akkerlandenbeheer en beheer van kleine landschapselementen. Het is niet altijd duidelijk wat wordt onderzocht en hoe. Het onderzoek wordt meestal uitgevoerd door veldmedewerkers, al dan niet bijgestaan door deskundigen van provincie of een adviesbureau. Coördinatie tussen verenigingen is er niet of nauwelijks.

Kennisbehoefte

Uit de inventarisatie van kennisbehoefte blijkt dat er met name bij boeren die starten met ANB behoefte is aan basiskennis. Deze basiskennis is voor het grootste deel beschikbaar. Blijkbaar gaat men niet op zoek naar beschikbare kennis. De opmerking van een van de geënquêteerde voorzitters "Niet iedereen neemt de moeite om naar Zegveld te gaan" is hiervoor kenmerkend. Anderzijds blijkt ook dat de instellingen die de kennis hebben deze niet effectief "aan de man brengen". De beschikbare kennis bij instellingen voor onderzoek en voorlichting zou beter toegankelijk gemaakt moeten worden. De natuurverenigingen zouden een rol kunnen

spelen bij het inventariseren van kennisbehoefte en op basis daarvan door deskundigen een aanbod kunnen laten doen aan de leden in de vorm van lezingen, veldbezoeken, korte artikelen etc. Ook kennis uit onderzoek dat bij andere natuurverenigingen is uitgevoerd moet breder toegankelijk worden gemaakt. Overkoepelende organisaties als In Natura of het Kennisplatform Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer West en Midden Nederland kunnen hierin een coördinerende rol spelen.

Voor vragen waarvoor geen antwoorden beschikbaar zijn, kan in samenwerking met de natuurverenigingen onderzoek worden gestart. Ook hierin is coördinatie wenselijk.

Multifunctionele landbouw

De aanleiding van een boer om aan verbreding van bedrijfsactiviteiten te gaan doen ligt vaak niet (alleen) in een te laag bedrijfsinkomen. Voor de hoogte van een gezinsinkomen bestaan geen objectieve normen. Dit heeft onder andere te maken met gezinssamenstelling en levensstijl. De een heeft voldoende aan een inkomen van f 50.000,- terwijl de andere f 100.000,- nog

Excursies om kennis en ervaringen te delen met anderen.

onvoldoende vindt. Op veel bedrijven kiest men niet voor een tweede tak, maar heeft een van de partners een (deeltijd)baan buiten het bedrijf. Voor velen genereert dit een zekerder en hoger inkomen dan een tweede tak. In de overgangsfase, van een vader-zoon bedrijf waarin geen twee inkomens zijn te verdienen, wordt de tijd tot de overname vaak overbrugd met een (deeltijd)baan buiten het bedrijf. In de praktijk blijkt een tweede tak vaak "een buigzaam twijgje" te zijn, aldus een van de geënquêteerde voorzitters.

ANB op zich levert meestal weinig extra inkomsten op omdat veel vergoedingen niet meer zijn dan een compensatie voor gederfde inkomsten. Meerwaarde kan pas worden gerealiseerd als ANB wordt gekoppeld aan een andere nevenactiviteit zoals verkoop van producten onder een natuurlabel, betaalde excursies, poldersurvival o.i.d.

Het starten van een nevenactiviteit op het bedrijf komt meestal voort uit persoonlijke interesse of behoefte aan sociale contacten. De nevenactiviteit is vaak een aanloopje voor de vrouw en heeft daardoor meer een sociale functie dan dat het geld oplevert.

In een aantal gebieden wordt vanouds veel boerenkaas gemaakt. Door de dalende kaasprijzen is dit alleen nog interessant wanneer een groot deel van de kaas via huisverkoop kan worden afgezet. Daarom overwegen veel zelfkazers met deze activiteit te stoppen. In gebieden met wei-

nig zelfkazers (en veel recreatie) liggen nog wel mogelijkheden voor de huisverkoop van kaas en andere zuivelproducten. Bij de akkerbouw- en fruitteeltbedrijven bestaan vaak meer mogelijkheden voor huisverkoop van al dan niet bewerkte producten.

Verder is er een groot scala aan vaak kleinschalige initiatieven. De mogelijkheden liggen in dichtbevolkte gebieden vaak in de vorm van intensive dagrecreatie. In deze gebieden liggen nog uitbreidingsmogelijkheden voor paardenstalling, maneges en ruiterspaden. In de minder dichtbevolkte gebieden liggen meer mogelijkheden voor verblijfsrecreatie.

Voor multifunctionele landbouw geldt: hoe unieker de initiatieven zijn, des te groter de kans op succes. Dit maakt het moeilijk om voor de verenigingen de juiste ondersteuning te geven. Ook voor het onderzoek en beleid is het moeilijk om de verzamelterm multifunctionele landbouw te concretiseren naar gebieds- of bedrijfsniveau. Voor de startende ondernemer is vooral de verkenning en het bewerken van de markt een probleem; wie zijn potentiële klanten, waar zitten ze, wat willen ze, hoe bereik ik ze? Een koppeling van activiteiten en een gezamenlijke promotie lijkt meer perspectief te bieden dan solistisch optreden.

Deze activiteiten kunnen vanuit de natuurverenigingen of vanuit een LTO-organisatie worden ondersteund, maar ook door een gespecialiseerde organisatie voor kamperen, kaasmaken etc.

Algemeen

- De meeste natuurverenigingen zijn jonger dan 2 jaar en verkeren nog in een opstartfase. Reactie op bedreigende streek(natuur)plannen is een belangrijke reden om een vereniging op te richten, evenals betrokkenheid met de natuur en de mogelijkheid om subsidies te benutten.
- Verenigingen moeten continu inspelen op wijzigingen in het beleid ten aanzien van ANB en hun doelen regelmatig bijstellen. Dit betekent een aanzienlijke bestuurslast. Men moet van een reactief naar een pro-actief beleid. Op korte termijn mogen fusies van een aantal kleine verenigingen worden verwacht.
- Veel leden van natuurverenigingen zijn gestart met ANB vanuit een interesse voor weidevogels. Verbetering van het imago van de sector en de mogelijkheid inkomen te verwerven wegen voor de meeste veehouders in het westen minder zwaar. Financiële vergoedingen vormen wel een duidelijke stimulans. Gaandeweg neemt de interesse voor de flora meestal toe.
- De collectieve aanpak in verenigingsverband stimuleert de betrokkenheid en vergroot de interesse voor en kennis van de natuur. Daarnaast hebben verenigingen een grote meerwaarde als overlegpartner met overheden en om initiatieven sneller en beter van de grond te krijgen.
- Veel besturen zijn onvoldoende toegerust om ANB en verbreding van functies van de agrarische bedrijven op een professionele manier uit te voeren en hebben behoefte aan meer middelen om het ANB gestalte te geven.

Vormen van natuurbeheer

- De natuurverenigingen in het westen gebruiken hun vrijheid om maatwerkcontracten aan te bieden. Voor nieuwe vormen van beheer gericht op weidevogels, zoals vluchtheuvelbeheer en plas-dras zetten van percelen, is goede belangstelling. In de rest van het land worden vrijwel alleen standaardcontracten net DLG afgesloten.
- Er is behoefte aan flexibelere en meer resultaatgerichte contracten.
- De vergoedingen bij resultaatbeheer zouden meer toegespitst moeten worden op beleidsdoelen.
- Een groot aantal bedrijven heeft een bedrijfsnatuurplan opgesteld. Hieraan worden meest-

al nauwelijks kwaliteitseisen gesteld.

Afstemming met streeknatuurplannen verdient de aandacht. Veel gemeenten beschikken niet over een actueel streeknatuurplan of landschapsplan voor het agrarisch gebied.

Natuurverenigingen kunnen hierin het initiatief nemen.

- Activiteiten op het gebied van erfbeplanting en kleine landschapselementen worden in de meeste gevallen in overleg en/of in samenwerking met Landschapsbeheer uitgevoerd. Hiervoor weten de meeste boeren de juiste kanalen te vinden.

Onderzoek en demo's

- De verenigingen voeren een breed scala van onderzoek- en demonstratieprojecten uit die vooral gericht zijn op het verzamelen van ervaringen.
- Er is weinig coördinatie tussen de verenigingen en het meeste onderzoek is ervaringsgericht.

Kennisbehoefte

Veel vragen die onder boeren leven kunnen op basis van bestaande kennis worden beantwoord. Blijkbaar werkt de huidige kennisdoorstroming onvoldoende. Ook natuurbeherende instanties hebben veel kennis die bruikbaar is binnen het ANB.

Voor ontbrekende kennis kan onderzoek in samenwerking met natuurverenigingen worden uitgevoerd.

Multifunctionele landbouw

- Multifunctionele landbouw is een verzamelnaam van een scala aan vaak zeer specifieke nevenactiviteiten.
- De initiatieven moeten van de ondernemer zelf komen en aansluiten bij zijn of haar interesses.
- Slechts in een beperkt aantal gevallen levert een neventak een substantiële arbeidsopbrengst op.
- Een (deeltijd)baan buiten het bedrijf voor een van de partners wordt algemeen als een zekerder inkomensbron gezien dan een neventak.
- Marketing is een van de grootste problemen die een ondernemer tegenkomt bij het starten van een nieuwe activiteit. Koppeling van activiteiten en gezamenlijke promotie kunnen de slagingskans van individuele initiatieven vergroten.

Aanbevelingen

Natuurverenigingen en In Natura

- Opstellen kwaliteitseisen voor bedrijfsnatuurplannen.
- Afstemmen bedrijfsnatuurplannen op streekplannen en/of omgekeerd.
- Coördinatie onderzoek en demo's.
- Bevorderen van vergelijkend onderzoek i.p.v. ervaringsgericht onderzoek.
- Inventariseren van kennisbehoefte.
- Kanaliseren van kennisaanbod (ook vanuit andere verenigingen).
- Coördineren van onderzoek dat voor meer verenigingen van belang is.
- Verenigingen die buiten het In Natura gebied vallen zouden de mogelijkheden, voor- en nadelen van gezamenlijk optrekken in en ondersteuning door een koepelorganisatie moeten onderzoeken.

Instellingen voor onderzoek

Onderzoekinstellingen moeten beschikbare kennis (in wetenschappelijke rapporten of artikelen) toegankelijk maken voor natuurverenigingen en boeren. Onderzoeksthema's die geformuleerd zijn:

- Aanvullende maatregelen om soortenrijkdom te vergroten bij botanisch beheer.
- Mogelijkheden fauna in sloot en slootkant.
- Waterkwaliteit en waterberging.
- Rol van agro-ecologische netwerken als alternatief of aanvulling op de EHS.
- Flexibiliteit in systeem met beheersovereenkomsten.
- Effect ruige mest en drijfmest op bodemleven en weidevogels.
- Bevorderen kuikenoverleving.
- Effect plas-dras percelen op weidevogelstand en voorwaarden perceel.
- Lange termijn gevolgen plas-dras voor perceel.
- Mogelijkheden van plas-dras stroken langs greppels.
- Beperken predatie.
- Mogelijkheden om vluchtheuvelbeheer (weidevogels) te combineren met botanische doelstelling.
- Ontwikkelen van een eenvoudig systeem van resultaatbeloning voor slootkantbeheer dat meer rekening houdt met zeldzaamheid en mate van voorkomen van (indicator)soorten.
- Mogelijkheden en betekenis erf(bepanting) en kleine landschapselementen voor fauna.

- Bedrijfstechnische mogelijkheden om natuurterreinen met verschillende vegetatietypen te beheren.
  - Mogelijkheden van dijkbeheer door veehouders.
  - Maatregelen tegen verwitbolling.
  - Belevingswaarde, natuurwaarde fauna en neveneffecten akkerranden.
  - Benutting maaisel, hout en snoeiafval binnen het bedrijf.
  - Vermarkten van agrarische natuur door koppeling met zaken als recreatie.
- Waar mogelijk moet (veld)onderzoek in samenwerking met natuurverenigingen worden uitgevoerd.

Instellingen voor kennisdoorstroming

- Beschikbare kennis toegankelijk maken en kennisaanbod meer richten op kennisbehoefte in het veld.
- Overzicht van kennisaanbod bij verschillende instellingen.

Beleid (landelijk, provinciaal, gemeentelijk)

- In streeknatuurplannen aandacht voor witte gebieden en de rol die agrarische bedrijven individueel of in verenigingsverband hierin kunnen spelen.
- Verbetering coördinatie tussen ministeries/directies, provincies/afdelingen en gemeenten.
- Verkorten en vereenvoudigen van procedures om projecten ANB te starten.
- Voldoende financiële stimulansen in de vorm van beheersvergoeding, resultaatsbetaling of mogelijkheden agrarisch natuurbeheer te koppelen aan Groenfinanciering of fiscale voordelen.
- Voldoende middelen voor organisatie en uitvoerende taken natuurverenigingen.
- Overzicht subsidiemogelijkheden voor innovaties en onderzoek.
- Formuleren van duidelijke doelen voor ANB (kader) en de natuurverenigingen de ruimte geven deze doelen met eigen methoden te bereiken (ruimte voor maatwerk).
- Budget afstemmen op gewenste doelen voor ANB.
- Effectgerichte verdeling van gelden voor agrarisch natuurbeheer: minder geld voor (ambtelijke) voorbereiding en onderzoek en meer geld voor uitvoering.

In samenwerking met de koepelorganisatie In Natura heeft het praktijkonderzoek in de zomer van 1999 een enquête uitgevoerd onder 26 verenigingen en stichtingen die bij In Natura zijn aangesloten. Om het beeld van de agrarische natuurverenigingen in Nederland completer te krijgen is in samenwerking met DLV een soortgelijke enquête gehouden onder 14 verenigingen, stichtingen en coöperaties in het noorden, oosten en zuiden van Nederland. Voor deze verenigingen bestaat geen koepelorganisatie. Men voelt ook geen behoefte aan een koepelorganisatie en beperkt zicht tot een samenwerkingsverband van een klein aantal verenigingen.

Met deze enquêtes is inzicht verkregen over de opzet van de verenigingen, hun activiteiten, knelpunten en kennisbehoefte op het gebied van agrarisch natuurbeheer en verbreding van bedrijfsactiviteiten (multifunctionele landbouw). De meeste natuurverenigingen zijn nog jong tot zeer jong. Bijna de helft is opgericht als reactie op bedreigende streek(natuur)plannen. Bij de verenigingen in het noorden, oosten en zuiden ligt het accent sterker op milieubelangen en is het imago van de landbouw een belangrijk argument om aan agrarisch natuurbeheer te doen. In de komende jaren mag een sterke groei van het agrarisch natuurbeheer worden verwacht. De verenigingen hebben een belangrijke rol in de collectieve belangenbehartiging en collectieve aanpak van projecten. De natuurverenigingen in het westen maken gebruik van diverse geldstromen om tegen een passende vergoeding verschillende nieuwe vormen van agrarisch natuurbeheer te onderzoeken, te introduceren en te promoten. De verenigingen in de rest van Nederland houden zich op beperkte schaal bezig met agrarisch natuurbeheer. Slechts enkele sluiten op beperkte schaal zelf contracten

met veehouders af. Uitvoerende taken en financiering lopen voor het grootste deel via DLG. Bij jonge verenigingen is er vooral behoefte aan basiskennis. Bij oudere verenigingen leven specifieke vragen waarvoor onderzoek passende antwoorden kan vinden. In het noorden, oosten, en westen bestaat een vrij grote belangstelling voor bedrijfsnatuurplannen en in mindere mate voor streeknatuurplannen.

Binnen de verenigingen houden veel veehouders zich bezig met een verbreding van hun bedrijfsactiviteiten. Niet alle verenigingen besteden daar aandacht aan. Voor unieke initiatieven lijken nog perspectieven weggelegd. Voor zaken die al door veel bedrijven worden uitgevoerd, zoals kaas maken of een minicamping, is de markt beperkt. Veel initiatieven leveren geen substantiële bijdrage aan het bedrijfsinkomen, zodat een betaalde baan buiten het bedrijf een beter alternatief is. Bij agrariërs is wel belangstelling voor landschapsonderhoud.

Belangrijk knelpunt vormt de complexiteit van wet en regelgeving en het grote aantal subsidie-regelingen. Gebrek aan coördinatie tussen overheden kost onnodig veel geld, leidt vaak tot onnodig lange procedures en levert de uitvoerenden veel frustraties op.

Veel besturen zijn onvoldoende toegerust om agrarisch natuurbeheer en verbreding van functies van de agrarische bedrijven op een professionele manier uit te voeren en hebben behoefte aan meer middelen om het agrarisch natuurbeheer gestalte te geven.

In deze publicatie worden aanbevelingen gedaan aan natuurverenigingen, onderzoeksinstellingen, voorlichtingsinstanties en beleidsinstanties die verdere ontwikkeling van agrarisch natuurbeheer en een multifunctionele landbouw kunnen bevorderen.

Eerder verschenen publicaties

Nr.	Titel + jaar van uitgave	Prijs	Nr.	Titel + jaar van uitgave	Prijs
72.	Modellen Rundveehouderij. 1991.	12,50	109.	DVE-gehalte in rantsoenen roze-vleeskalveren. 1995.	12,50
73.	Bijprodukten voor vleesstieren. 1992.	12,50	110.	Reductie ammoniakemissie door stalen roostervloeren. 1996.	12,50
74.	Melkveehouderij en automatisch melken. 1992.	12,50	111.	Beheersovereenkomsten op grasland van melkveebedrijven. 1996.	12,50
75.	Kuilafdekking en kuilkwaliteit. 1992.	12,50	112.	Vijf jaar schapen op Proefbedrijf Zegveld. 1996.	12,50
76.	Gewichtscurve vleesstieren 1992	12,50	113.	Economie van mais - gras wisselbouw. 1996.	12,50
77.	Strokorst in mestilo's. 1992.	12,50	114.	Waterverbruik schoonspuiten melkstallen. 1996.	12,50
78.	Nieuwe DVE-normen voor melkvee. 1993.	12,50	115.	Vroeg of laat spenen van lammeren. 1996.	12,50
79.	Veevoedkundige waarde gras- en luzernebrok. 1993.	12,50	116.	OEB-niveau in melkveerantsoenen. 1996.	12,50
80.	Milieusparend reinigen melkwinnings-apparatuur. 1993.	12,50	117.	Vleesrasembryo's transplanteren in zwartbonte melkkoeien. 1996.	12,50
81.	Inzaai mengsels gras en witte klaver. 1993.	12,50	118.	DVE-normen voor vleesstieren. 1996.	12,50
82.	Melkveebedrijf met uitsluitend snijmais. 1993.	12,50	119.	Onbestendig eiwit balans (OEB) in rantsoen vleesstieren. 1996.	12,50
83.	Vleesstierenvergelijking. 1993.		120.	Beheersing celgetal: wijsheid of geluk. 1996.	12,50
84.	Invloed rijpheid snijmais op voeropname en groei vleesstieren. 1993.	12,50	121.	Vrij- en eenrichtingsverkeer bij automatisch melken. 1997.	12,50
85.	Energie-efficiënt reinigen melkwinnings-apparatuur. 1993.	12,50	122.	Perspectieven mestvergistig op Nederlandse melkveebedrijven. 1997.	12,50
86.	Model energieverbruik melkveebedrijf. 1993.	12,50	123.	Kunstmelk en DVE bij opfok van roze-vleeskalveren. 1997.	12,50
87.	Energiegehalte rantsoen bij alternatieve vleeskalveren. 1994.	12,50	124.	FIR-MMC in rantsoenen roze-vleeskalveren. 1997.	12,50
88.	Voederbieten voor melkvee. 1994	12,50	125.	Tussen de oren. 1997.	20,00
89.	Rantsoenen bij vleeskalveren. 1994	12,50	126.	Natte en droge bijproducten in rantsoenen rosé-vleeskalveren. 1998.	12,50
90.	Voederadditieven voor vleesstieren. 1994	12,50	127.	Risicofactoren voor stofwisselingsaandoeningen. 1998.	12,50
91.	Vergelijking Texelse vleeslamvaderdieren. 1994.	12,50	128.	Duurzaam watergebruik. 1998.	12,50
92.	Diergezondheid en management. 1994.	12,50	129.	Voorjaarsgroei gras na winterbeweiding met schapen. 1998.	15,00
93.	Scheren van oaien. 1994.	12,50	130.	Voeding en management hoogproductieve veestapel. 1998.	15,00
94.	Voeren van Texelaar x Flevolander vleeslammeren. 1994.	12,50	131.	Voorkomen extra fosfaatoverschot bij beheersovereenkomsten. 1998	15,00
95.	Gebruik vleesstieren op onder eind melkveestapel. 1994.	12,50	132.	Economie van droogte-tolerante gewassen. 1998.	15,00
96.	Verdunde rundermest uitrijden met sproeiboom. 1994.	12,50	133.	Verbeterde doorzaai technieken voor klaver en gras. 1998.	15,00
97.	Opfok roze vleeskalveren. 1995.	12,50	134.	Ontwikkeling melkveebedrijf met witte klaver. 1998.	15,00
98.	Ammoniakemissie bij melkvee na spoelen roostervloer. 1995.	12,50	135.	Management door melkveehouders. 1999.	15,00
99.	Mineralenstroom milieumodule in BBPR. 1995.	12,50	136.	Koeverkeer selectief toepassen. 1999.	15,00
100.	Beperking ammoniakemissie rundveestal PROPRO-Deelproject gescheiden afvoer van gjer en vaste mest met schuif. 1995.	12,50	137.	Verlaging fosforgehalte in rantsoen vleesstieren. 1999.	15,00
101.	Reinigen melkwinningsapparatuur onder procesbewaking. 1995.	12,50	138.	Beregenen op maat op melkveebedrijven. 1999.	15,00
102.	Veenweidekaas. 1995.	12,50	139.	Fosforbehoefte rosé vleeskalveren. 1999.	15,00
103.	Maiskolvensilage voor vleesstieren. 1995.	12,50	140.	Vloertype en oppervlakte bij vleesstieren. 1999.	15,00
104.	Model Water en Energieverbruik Melkwinning. 1995.	12,50			
105.	Energiesoort krachtvoer voor roze-vleeskalveren. 1995.	12,50			
106.	Verlaging stikstofbemesting en introductie witte klaver. 1995.	12,50			
107.	Verkaveling in de melkveehouderij. 1995.	12,50			
108.	Aanzuren rundermest kort voor toedienen. 1995.	12,50			

Publicaties zijn verkrijgbaar door overmaking van het betreffende bedrag op RABO-rekening 11.25.54.989 van het PR te Lelystad met vermelding van het nummer van de publicatie.